servatief-katholieke partij in België heftig bestreed, was Daens in botsing gekomen met zijn bisschop. Deze suspendeerde hem van zijn priesterlijke bevoegdheden, waardoor hij in katholieke ogen min of meer als een 'afvallige' gold. Toen bekend werd dat Daens in Enschede en Hengelo zou komen spreken, raakten de Twentse katholieken en in het bijzonder de geestelijkheid in rep en roer. De onrust werd nog aangewakkerd door een officiële waarschuwing die de aartsbisschop van de preekstoelen liet voorlezen.

Voor Ariëns was het meer dan ironisch dat juist priester Daens, de tragische lotgenoot die het 'schisma' tussen kerkelijke en sociale belangen als het ware verpersoonlijkte, hem in de eigen Twentse bakermat van de katholieke arbeidersbeweging kwam uitdagen, en nog wel door toedoen van een van Ariëns' eigen 'leerlingen'. Het is dan ook te begrijpen, dat de Enschedese adviseur zich aangesproken voelde door het daensistische rumoer. Niettemin hield hij het hoofd opmerkelijk koel temidden van de algemene opwinding. Mede op grond van ingewonnen informaties trachtte hij zowel bij de bondsadviseur en de aartsbisschop als voor het grote publiek de kwestie tot normale proporties terug te brengen. ı

Intrigerend aan deze christen-democratische 'inbraak' in de Nederlandse katholieke arbeidersbeweging is de overeenkomst met ontwikkelingen in enkele buurlanden. Rond de eeuwwisseling deed zich namelijk een internationale crisis in de katholiek-sociale beweging voor. De crisis spitste zich op twee kernvragen van de katholieke arbeidersbeweging toe: haar politisering en haar verzet tegen kerkelijke bevoogding. In Duitsland vochten de christelijke vakorganisaties dit conflict uit in een hoogoplopende 'Gewerkschaftsstreit', in België werd de strijd gevoerd door de christen-democratische beweging rond de gebroeders Adolf en Pieter Daens.?

Vergeleken met deze beide bewegingen stelde de 'Katholiek-Democratische Partij', zoals Brinkhuis zijn initiatief groots noemde, niet veel voor. Maar deze partij was wel een duidelijke exponent van een onderstroom die streefde naar sociaal-politieke bewustwording en kerkelijke ontvoogding. Uit de reacties van Ariëns op het daensistische incident bleek dat hij zich heel goed realiseerde, dat de mede door hem opgeroepen geest uit de fles dreigde te stromen. Tussen Daens en Ariëns bestond

V gl. *Bronnen katholieke arbeidersbeweging Nederland,* Documenten 169-171; A. Ariëns, 'De Daens-beweging in België', in: *Het Centrum,* 24 en 25 juli 1899.

2 R. Brack, *Deutscher Episkopat und Gewerkschaftsstreit, 1900-1914.* Köln 1976. Over de daensistische beweging zijn diverse deelstudies verschenen. Een monografie wordt voorbereid door FJ. Verdoodt, die hiervoor onder meer onderzoekingen doet in het Vaticaans archief, waar omvangrijke dossiers over de kwestie Daens zijn bewaard. Louis Paul Boon heeft een uiterst boeiende, geromantiseerde geschiedenis geschreven van het leven van *Pieter Daens. Of hoe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht* (Eerste druk, Amsterdam 1971).

meer verwantschap dan de laatste wilde toegeven. Naast trekken van gelijkenis vertoonden de beide priesters echter ook aanzienlijke verschillen, die vooral neerkwamen op andere prioriteiten. Ariëns had voor zichzelf gesteld en ook onomwonden verkondigd: niets is mij zo lief als de arbeidersbeweging na God en mijn kerk. In concreto betekende dit, in tegenstelling tot Daens, onderwerping aan het kerkelijk gezag.

Die keus viel Ariëns overigens niet licht. Hoewel hij zich in de laatste Enschedese jaren veel minder met de arbeidersorganisaties bemoeide dan men van hem gewend was geweest, kon hij juist zijn meest omstreden geesteskind Unitas maar heel moeilijk loslaten. Voor zichzelf had hij genoegzame redenen om in deze houding te volharden, ook tegen de zin van de bondsadviseur en de aartsbisschop, want hij wilde Brinkhuis en de zijnen zoveel mogelijk de wind uit de zeilen nemen. Maar in rooms gerichte ogen was dit een poging om de duivel uit te drijven met Beëlzebub. En helemaal ongelijk had men niet met deze visie, want Unitas was zelf een symptoom van het christen-democratische gistingsproces van deze jaren. Niet toevallig zocht Ariëns in deze fase door buitenlandse contacten steun voor het denkbeeld van een interconfessionele en internationale vakbeweging, ook al liet hij hiervan naar 'boven' liefst zo weinig mogelijk merken.

Zijn ijveren voor de interconfessionele vakbond, ook al gebeurde dat dan voornamelijk achter de schermen, werd hem niet in dank afgenomen, noch door zijn superieuren noch door sommige van zijn vrienden. Toch kon hij het niet laten mee te werken aan de oprichting van het Bondsblad Unitas (1899), en als het nodig was de oprichting van nieuwe afdelingen (mede) te propageren, onder meer in Goor en Aalten, of als het moest met de voormannen op reis te gaan naar het buitenland." Of hij de (interconfessionele) vakbeweging met deze houding op langere termijn gezien een dienst heeft bewezen is maar de vraag, want door het kerkelijk gezag aldus te provoceren maakte hij Unitas tot de inzet van een principiële strijd: welke richting moest de katholieke arbeidersbeweging uit en wie had hierin het laatste woord, de arbeidersorganisaties of de kerkelijke instanties?

De roeping van Unitas bestond volgens Ariëns vooral in de beveiliging van Twente voor socialistische overspoelingen. Wat de verhouding met de socialisten betreft, heeft hij zijn voorspelling dat de Hedeman-staking in dit opzicht ernstige gevolgen zou hebben zelf ten zeerste helpen vervullen. Veel heftiger dan in de tijd toen hij nog met zeker respect 'van de overzij' sprak, zette hij zich in deze jaren tegen het socialisme af. Onverbloemd sprak hij er kort voor de eeuwwisseling zijn kennelijke

I Vgl. Engels, 'Overijssel', p. 449-450.

voldoening over uit, dat de partijen zich onbewust steeds scherper aftekenden, met andere woorden dat men "afkeer en walg van de socialen" kreeg.! Voor hem waren de ideologische kaarten in Almelo definitief geschud. Als de kans zich voordeed bracht hij deze mening naar buiten.

Een van die kansen was zijn onverminderde propaganda voor de Haaksbergse coöperatie. Daarbij zinspeelde hij regelmatig op de bolwerkfunctie van 'De Eendracht' tegenover het socialistische gevaar, als hij weer eens stad en land af moest schooien om dit gebouw overeind te houden. Ondertussen slokte deze 'onderneming' zoveel tijd, zoveel energie, zoveel geld, zoveel aandacht op, dat andere scheppingen en niet het minst hij zelf er bij inschoten. Hoe heldhaftig ook, deze wanhopige strijd voor het behoud van 'Haaksbergen', werkte nog in een ander opzicht nadelig uit op zijn eerstgeborene, de katholieke arbeidersbeweging. In sterk toenemende mate was Ariëns namelijk aangewezen op geldschieters, waardoor in de strijd tussen arbeid en kapitaal zijn materiële en geestelijke onafhankelijkheid onder zware druk kwam te staan.

Deze vermenging van idealen en belangen werd nog langs andere wegen versterkt. De strijd die hij in Enschede had aangebonden tegen het drankmisbruik verbreidde hij in deze jaren over heel katholiek Nederland. Voor en door deze campagne won hij vele medestrijders en vrienden, met name in Brabant en Limburg en speciaal onder de notabelen van kerk en maatschappij, onder anderen de fabrikanten Vlekke en Van Besouw, de priesters Mutsaers, Nolens en Prinsen, de juristen Aalberse, Ruijs de Beerenbrouck en Van Wijnbergen.

Behalve voor de drankbestrijding, mobiliseerde Ariëns deze elite voor telkens nieuwe doelen, nu eens voor bestuurlijke of sociale functies dan weer voor culturele, politieke of kerkelijke activiteiten. Dat deze katholieke 'keurbende' sinds 1899 gedurende een reeks van jaren elkaar informeel ontmoette in de Klarenbeekse Club, was niet in de laatste plaats zijn werk. Als vanzelf ontwikkelde Ariëns zich in deze jaren tot een knooppunt in het katholieke relatie-netwerk.

Symbolisch voor de beginnende verzuiling was het katholieke gemeenschapsgebouw waarvoor Ariëns in zijn laatste Enschedese jaar de grondslag legde; in het pand met de toepasselijke naam 'Concordia' bracht hij het "program van ons katholieken" onder dak dat hij in 1894 had ontvouwd.ê Voor de financiering van dit bouwwerk was hij goeddeels aangewezen op katholiek Nederland, wat betekende dat hij

Vgl. *Bronnen katholieke arbeidersbeweging Nederland,* Document 182. Het is verwonderlijk, dat Ariëns die zich over het algemeen zorgvuldig uitdrukte, meer dan eens van 'socialen' sprak als hij 'socialisten' bedoelde, waarmee hij weliswaar aansloot bij een verbreid taalgebruik aan het eind van de vorige eeuw maar intussen aldus deze term voor zichzelf min of meer opgaf.

2 Vgl. *Bronnen katholieke arbeidersbeweging Nederland,* Document 69.

letterlijk en figuurlijk nog meer 10 de schuld kwam te staan dan vanwege 'Haaksbergen' al het geval was.

Naarmate Ariëns zich meer verstrikte in zijn web van katholieke relaties, groeide hij weg van de arbeidersbeweging. Zijn vereenzelviging met de belangen van de (katholieke) arbeiders! maakte plaats voor gerichtheid op de 'katholieke zaak'. Jan Brinkhuis, die Ariëns vanaf het ontstaan van de arbeidersbeweging had meegemaakt, was het niet ontgaan, dat de pionier uit de beginperiode in 1901 niet meer dezelfde was, dat hij was bezweken voor de "macht van 't kapitalisme=.? Het kan er de schijn van hebben dat de rusteloze zoeker Brinkhuis, die Ariëns in 1898 bij diens afscheid van de R.K. Arbeidersvereniging nog had bedankt omdat hij van hem had geleerd "op eigen beenen in de maatschappij (te) kunnen staan",3 zijn leermeester na diens vertrek uit Enschede een trap na wilde geven, maar het valt niet te ontkennen dat tussen de kapelaan van 1886 en van 1901 een aanmerkelijk verschil bestaat. Veeleer nog dan de macht van het kapitaal was zijn kerkelijke positie verantwoordelijk voor de 'andere' Ariëns, die zich sinds 1898 gedwongen zag zich achter het front van de arbeidersbeweging terug te trekken. Naast de reeds genoemde redenen voor de terugtocht kwam daar nog bij, dat hij vanaf 1899 begon te denken dat zijn uur als kapelaan elk ogenblik geslagen kon zijn en dat hij zich derhalve voorbereidde op het vertrek uit Enschede.

Sociale emancipatie en katholieke emancipatie, voor deze twee elkaar aanvullende bewegingen heeft Ariëns vijftien jaar aan het Enschedese front gestreden. Voor de meelevende toeschouwer, hetzij tijdgenoot hetzij historicus, mag tussen deze twee doelstellingen een kloof hebben gegaapt, niet voor de grondlegger van de katholieke arbeidersbeweging. Bij herhaling beweerde Ariëns dat hij zich met zijn sociale pionierswerk beschouwde als de voortzetter van het katholieke emancipatie-programma van Schaepman, zij het ook dat de staatsman het primair van boven af zocht te verwezenlijken en de arbeidersman van onderop+ Gelet op de gespannen verhouding met zijn leermeester in latere jaren mag dat op het eerste gezicht ongeloofwaardig voorkomen, maar wellicht moet men in hun wisseling van de katholieke wacht juist de oorzaak van de persoonlijke spanningen zoeken. De één priester en de ander priester ging het naar hun beider overtuiging om het objectieve heil van de gelovigen. Wat daaronder verstaan moest worden, dat hadden zij derhalve niet zelf te bepa-

1 VgJ. *Bronnen katholieke arbeidersbeweging Nederland,* Document lOl.

2 'De Macht van 't Kapitalisme', in: *De Katholiek-Democraat,* nov. 1901.

3 *De Katholieke Werkman,* 18 maart 1898.

4 V gl. de talrijke verwijzingen naar Schaepman in het namenregister; A.M.A.J. Ariëns, *Dr. H.J.A.M. Schaepman. Een studie,* Haarlem 1889; [F. Netscher], 'Pastoor Dr. A.M.A.J. Ariëns', in: *Hollandsche Revue,* 16(1911), p. 720-723.

len, maar was volgens de rooms-katholieke leer voorbehouden aan het kerkelijk gezag, aan paus en bisschop. Het leed voor Ariëns geen twijfel, dat in laatste instantie in Rome en wat Nederland betreft vooral in Utrecht werd bepaald wat wel en niet 'heilzaam' was.

Daar lag voor hem de norm van zijn priesterlijk handelen, en daarmee waren de grenzen van 'zijn' arbeidersbeweging afgebakend en bijgevolg van de *katholieke* arbeidersbeweging als zodanig. Toen hij al op het punt stond zich achter de IJssellinie terug te trekken, heeft Ariëns in twee toespraken over de net verschenen encycliek *Graves de communi re* [1] waarin Leo XIII aan de christen-democratische beweging paal en perk had gesteld, zich ondubbelzinnig achter deze kerkelijke grensbepalingen opgesteld. Voor hem was op dat ogenblik het einde in zicht van de periode waarin hij in Enschede had gestreden voor 'het geestelijk en tijdelijk welzijn' van gelovigen die (toevallig) voor het overgrote deel arbeiders waren. Uit die pastorale en sociale strijd zijn de hier gepubliceerde bronnen van de katholieke arbeidersbeweging voortgekomen. [2]

1 V gl. *Bronnen katholieke arbeidersbeweging Nederland*, Documenten 220 en 222.

2 Vgl. J. Roes, 'Voor het tijdelijk en geestelijk welzijn. Ariëns' bronnen voor de geschiedenis van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland', in: *Alfons Ariëns* (Toespraken op 27 augustus 1978 gehouden bij de vijftigste herdenking van zijn sterfdag). p. 36-38.

3. **PASTOOR** ARIËNS, **HERDER** VAN **KATHOLIEK** NEDERLAND, **1901-1928**

'De grote pastoor van het kleine Steende ren " 1901-1908

Ariëns zelf heeft aan het slot van zijn kapelaansperiode erop gehoopt, dat hij zich ook als pastoor nog zou kunnen wijden aan de arbeidersbeweging die hij in Twente tot leven had gebracht.' Aartsbisschop Van de Wetering evenwel benoemde hem in 1901 tot pastoor in Steenderen, een puur agrarisch dorpje. Tijdgenoten, zowel vriend als vijand, katholieken en niet-katholieken hebben in deze overplaatsing een 'verbanning van de rode kapelaan' gezien. In meer eufemistische zin werd ook wel van 'wegpromoveren' gesproken, maar dan vooral met nadruk op 'weg'. Steenderen lag namelijk achter de rivier de IJssel en was in de toenmalige verkeerssituatie lastig bereikbaar. Het geloof in de 'beste bedoelingen' die de aartsbisschop met deze benoeming gehad zou hebben, met name om de afgematte Ariëns de kans te bieden op het platteland weer op krachten te komen, werd voor de objectieve waarnemer dan ook ten zeerste op de proef gesteld.

Deze benoeming kan in elk geval even ondoorgrondelijk en verrassend genoemd worden als indertijd die tot kapelaan in Enschede. Iemand met de zeldzame kwaliteiten en verdiensten van deze priester, zeker in de toenmalige verhoudingen van het aartsbisdom Utrecht, zo ver van de problemen van de moderniserende wereld wegstoppen, dat mag ook in historisch perspectief nog verwondering wekken en minstens als een onbegrijpelijke verkwisting van talent beschouwd worden. Het werd duidelijk dat voor Ariëns niet meer dan een doorsnee kerkelijke loopbaan was weggelegd. Zelf heeft hij hierom niet getreurd, althans hij heeft dit nooit met zoveel woorden laten blijken; integendeel zelfs, want hij heeft herhaaldelijk getuigd dat hij zich als 'gewoon parochiepriester' in zijn element voelde.

In Steenderen begon voor de priester Ariëns onmiskenbaar een nieuwe levensfase. Niet alleen moest hij van de stad naar het platteland verhuizen, maar de gezelschapsmens die hij was geworden, mede doordat hij vanaf zijn tiende jaar steeds in kleiner of groter groepsverband had geleefd, moest aan de relatieve eenzaamheid van een dorpspastoor wennen. In Enschede was hij dan wel niet officieel vrijgesteld geweest voor het werk op sociaal gebied, maar in de praktijk had hij toch een grote mate van vrijheid genoten. Voor de stadsmens die Ariëns in wezen was en eigenlijk ook levenslang gebleven is, vergde het werken in zo'n landelijke omgeving als die

V gl. *Bronnen katholieke arbeidersbeweging Nederland,* Document 221.

van Steenderen een enorme aanpassing. Het getuigt van clericaal plichtsbesef maar vooral ook van geestelijke flexibiliteit dat hij zich met overtuiging in deze onverwachte overgang heeft weten te schikken, en dat hij zijn nieuwe taak als pastoor met de nodige voortvarendheid heeft aangepakt.

Van de befaamde Utrechtse vrouwenarts Ausems, een van de talrijke vrienden van Ariëns, stamt de typering 'de grote pastoor van het kleine Steenderen' . Nu was Steenderen inderdaad een kleine parochie, maar voor de nieuwe parochieherder waren het toch zijn leerjaren. Zo'n kleine, beschermde kudde als die van dit dorp was organisatorisch voor hem geen probleem, maar als pastoor stond hij er letterlijk alleen voor. Voortaan moest hij in zijn eentje als verantwoordelijke zielzorger een parochie 'runnen'. Hij kon niet meer zo gemakkelijk op zijn collegae terugvallen, al kon hij voor assistentie zo nodig een beroep doen op de paters franciscanen in het naburige Vorden.

Ondanks deze voor hem zo ongewone omstandigheden, schijnt hij betrekkelijk snel aan de nieuwe situatie gewend te zijn geweest en zich zelfs thuis te hebben gevoeld in Steenderen, als we tenminste zijn uitlatingen in brieven daaromtrent mogen geloven. Dat hij zich zo mogelijk met nog meer nauwgezetheid dan in zijn Enschedese tijd heeft gekweten van zijn pastorale taken, blijkt uit de geschriften die hij daarover heeft nagelaten, met name de volledig uitgeschreven preken voor alle zondagen van het jaar, elk jaar opnieuw. Overtuigend zijn in dit verband echter vooral de getuigenissen die door gelovigen uit deze parochie nog jaren later over deze pastoor zijn afgelegd. Daaruit komt hij naar voren als een uiterst toegewijd zielzorger. [1] Voortaan had de directe zielzorg de hoogste prioriteit in zijn leven als priester: viering van de liturgie, bediening van de sacramenten, geloofsonderricht, zieken- en armenzorg.

Zo achteraf zat Ariëns in het afgelegen Steenderen overigens ook weer niet, dat men hem niet kon vinden. Mede aan de bijzondere omstandigheden was het te danken dat bestaande relaties niet slechts werden onderhouden maar zelfs versterkt, en in enkele gevallen uitgroeiden tot vriendschappen voor het leven, zoals met Charles Ruijs de Beerenbrouck, de latere minister-president, en de dominicaner pater Alphons Rijken. De contacten in de 'Klarenbeekse Club' hebben een nuttige bijdrage geleverd om te verhinderen dat hij zou vereenzamen. Leiders uit kerk en samenleving hebben de 'sociale priester' ook daar achter de IJssel opzoeken.

Van zijn kant heeft Ariëns zich ook in Steenderen niet laten remmen in de buiten-

V gl. de betreffende getuigenverklaringen in: Positio *super causae introductione Beatificatienis el Canonizationis Servi Dei Alfonsi M. Ariëns.*

pastoorse activiteiten, waardoor hij al eerder bekendheid had gekregen. In deze jaren heeft hij zich extra ingezet voor de strijd tegen het drankmisbruik, dat hij eerder al als "de geesel der eeuw" had gebrandmerkt, zeker toen in 1902 een gerechtelijke statistiek verscheen waaruit bleek dat de katholieken in Nederland procentueel een groter aandeel in de criminaliteit hadden, hetgeen vooral ook te wijten zou zijn aan hun groter drankmisbruik. Een nog grotere stroom van publicaties over dit probleem verscheen er sindsdien van zijn hand, zoals we hierna nog zullen zien in de paragraaf over de kruistocht tegen het drankmisbruik. Eveneens zal hierna nader worden ingegaan op de rol die hij ook van achter de IJssel bleef spelen als adviseur en inspirator van de katholieke arbeidersbeweging, met name toen deze een ernstige crisis beleefde door de strijd om een interconfessionele vakbeweging.

Wel moeten we er hier melding van maken dat Ariëns een hele sleep financiële zorgen uit de Enschedese tijd heeft meegevoerd naar Steenderen. Voor mgr. Henricus van de Wetering, die voortdurend bezorgd was hoe het aartsbisdom financieel het hoofd boven water moest houden, kon het financiële warhoofd dat Ariëns was - en niet slechts in de ogen van deze bisschop-boekhouder - in de degelijke omgeving van een plattelandsparochie weinig brokken maken. Het valt dan ook aan te nemen dat de benoeming tot pastoor van juist deze plaats mede aan die aartsbisschoppelijke zorg moet worden toegeschreven. Ariëns, die het tegendeel van een boekhouder was en het geld veel gemakkelijker uitgaf dan hij het ontving of zelfs maar hoopte te ontvangen, had zich financieel hopeloos in de nesten gewerkt. In rond Hollands: hij stopte het ene gat met het andere, totdat het echt niet meer ging. Aartsbedelaar die hij was, schrok hij er evenwel niet voor terug ook zelf steeds weer op pad te gaan om het benodigde geld bijeen te schooien.

Vooral het Haaksbergse avontuur heeft hem jarenlang achtervolgd. Hij heeft er niet alleen zijn miskelk die hij bij zijn priesterwijding van zijn familie had ontvangen, voor moeten verkopen, maar in de niet-alledaagse verschijning van lapjeskoopman-in-toog is hij zelf jarenlang bij winkeliers en particulieren langs de deur gegaan om de Haaksbergse textiel producten aan de man te brengen. Met weinig succes overigens. Niet in de laatste plaats vanwege deze chronische geldzorgen is hij uiteindelijk zelf in de lichamelijke lappenmand terecht gekomen. In de luwte van de Steenderense parochie is hij er weliswaar uiteindelijk in geslaagd die aloude schuld af te lossen, maar in deze jaren openbaarden zich ook de gevolgen van de Enschedese tropenjaren die slopend waren gebleken voor zijn gezondheid.

Pastoor van Maarssen en Omstreken, 1908-1926

In 1908 kwam de benoeming tot pastoor in Maarssen af, nadat de aartsbisschop getipt was of het niet tijd werd voor een overplaatsing van de pastoor uit Steenderen. Onder de clergé van het Utrechtse diocees genoot deze plaats aan de Vecht, onder de rook van de bisschopsstad, zeker aanzien. Dit was echter meer schijn dan werkelijkheid, want noch op kerkelijk gebied noch in financieel opzicht was deze parochie bloeiend te noemen. In één opzicht was Maarssen echter een belangrijke vooruitgang in vergelijking met Steenderen: de pastoor had hier minstens één en gewoonlijk zelfs twee kapelaans aan zijn zij. Dat gaf de dynamische Ariëns de armslag om zijn vleugels uit te slaan tot de verre omstreken van Maarssen, in casu heel de Nederlandse kerkprovincie en soms zelfs daarbuiten. Tot zijn emeritaat in 1926 is hij hier pastoor geweest en in deze achttien jaar is hij definitief tot 'herder van Katholiek Nederland' uitgegroeid.

Ofschoon het dorp Maarssen aan het begin van deze eeuw nog een in hoofdzaak landelijk karakter bezat, althans naar buiten toe, stond het toch voldoende onder invloed van het nabijgelegen Utrecht om de problemen van de moderne samenleving te vertonen. De pastoor kreeg in zijn nieuwe parochie, die ongeveer duizend communicanten telde, dan ook heel andere zorgen aan zijn hoofd dan in het brave Steenderen. Het verschijnsel van onkerkelijken en randkerkelijken vroeg om een nieuwe aanpak. We zien dan ook dat pastoor Ariëns zich in Maarssen heeft toegelegd op een vernieuwing van de zielzorg, zulks in tegenstelling tot zijn vorige standplaats waar hij alles goeddeels bij het oude had gelaten. Het 'roomse verenigingsleven', dat als een speerpunt van de kerkopbouw in het moderne katholicisme gold, heeft hij nadrukkelijk bevorderd. Bewust werkend in de geest van Don Bosco heeft hij met name voor de jeugd organisaties in het leven geroepen.

Een geheel eigen accent dat pastoor Ariëns in Maarssen evenwel heeft gezet, dat is de brede structuur die hij met de vereniging 'Charitas' heeft geschapen om voor de armen en noodlijdenden in zijn parochie adequate voorzieningen van zorg en hulp te kunnen treffen. Voor de vrouwen was een grote plaats ingeruimd in het werk van de 'Charitas'. Het verslag van deze vereniging over de jaren 1917 tot 1924, dat is opgenomen in Band 3 van dit dossier, geeft een goed beeld van het doel en de wijdvertakte opzet. In zijn soort was deze Charitas-organisatie uniek voor de parochies van de Nederlandse kerkprovincie. Ten tijde van de Eerste Wereldoorlog heeft pastoor Ariëns zich ook nadrukkelijk bemoeid met de opvang van Belgische vluchtelingen in zijn parochie, zoals hij indertijd in Steenderen zijn parochianen ook al had weten over te halen voogdijkinderen in hun gezinnen op te nemen.

Was het drankmisbruik in zijn eerste pastoorsplaats een probleem van geringe omvang geweest, in Maarssen daarentegen werd hij er weer van nabij mee geconfronteerd. Eens te meer werd hij hier met de neus op het probleem van het alcoholisme gedrukt. Bij voorrang diende de jeugd te worden gevrijwaard voor de heerschappij van koning Alcohol; allereerst in zijn parochie, maar ook elders. Die kruistocht, die inmiddels na het pionierschap van de katholieke arbeidersbeweging, zijn tweede levenswerk was geworden, heeft hij in deze jaren met volle kracht voortgezet.

Kruistocht tegen het drankmisbruik

Al werkende in en met de katholieke arbeidersbeweging was het Ariëns in Twente gaandeweg tot de overtuiging dat het drankmisbruik met kracht bestreden moest worden. In zijn analyse van de complexe sociale problematiek was het alcoholisme oorzaak en symptoom tegelijk van een hele reeks misstanden. Die overtuiging heeft hij ook op de leiders van de arbeidersbeweging weten over te brengen, want al in een tamelijk vroeg stadium zijn ze hem in de kruistocht tegen Koning Alcohol gevolgd, hetgeen zeker in de Twentse verhoudingen, waar de geestelijkheid al sinds het midden van de negentiende eeuw de strijd tegen het drankmisbruik had aangebonden en slechts weinig resultaat had geboekt, een klein wondertje mocht heten. Sterker nog, het zijn de arbeidersleiders zelf geweest die het initiatief hebben genomen tot een georganiseerde bestrijding van het drankmisbruik. Zoals hiervoor reeds in het kort is beschreven, hebben zij kapelaan Ariëns ter gelegenheid van zijn 'koperen priesterjubileum' het instrument van het Kruisverbond als geschenk aangeboden. Door de aanhoudende zorg van priester Ariëns is dit adoptief kind tot volle wasdom kunnen uitgroeien en een van zijn steunpilaren geworden in zijn strijd om de geloofsgenoten te bevrijden uit de hopeloze duivelscirkel van sociale ellende die 'verdronken' werd.

Uit het Twentse initiatief is een volwaardige organisatie voor de drankweer onder de Nederlandse katholieken voortgekomen. In zijn Enschedese nadagen is Ariëns zich steeds meer gaan toeleggen op zijn 'Kruisverbond' , de Mariabonden voor vrouwelijke drankweer, de Sint-Arma-verenigingen voor jeugdige drankbestrijders, en op de 'Kruisbanier' als het katholieke orgaan in de strijd tegen het alcoholisme. Naarmate de directe sociale actie steeds meer aan zijn invloed werd onttrokken, heeft hij zich vooral op deze indirecte weg van sociale hervorming gestort. Het was vooral ook aan zijn inzet te danken dat op een congres in oktober 1898 te Utrecht, waar 'toute Hollande catholique' bijeen was, werd besloten tot de oprichting van een nationale federatie van katholieke matigheidsgenootschappen. In 1899 werd de organisatie met de veelzeggende naam 'Sobriëtas' opgericht, onder voorzitterschap van

Ariëns vriend en medestrijder Ruijs de Beerenbrouck.

Zeker na zijn overplaatsing naar Steenderen kon Ariëns zich helemaal storten op 'Sobriëtas' en alles wat daarmee te maken had. Hij werd trouwens vrijwel meteen door de actualiteit uit zijn pastorale tent gelokt. Zoals hiervoor reeds kort werd aangestipt, had de gerechtelijke statistiek over het jaar 1900, die in de zomer van 1902 verscheen, de nodige commotie veroorzaakt. Volgens deze statistiek zouden de Nederlandse katholieken een hoger aandeel in de criminaliteit hebben dan andere confessionele bevolkingsgroepen.

Vooral toen in de publiciteit nog gesuggereerd werd dat een en ander ook te maken zou hebben met de katholiciteit, voelde Ariëns zich uitgedaagd tot een felle verdediging. Hij greep naar de pen om in het katholieke dagblad *De Tijd* zijn geloofsgenoten vrij te pleiten van enig oorzakelijk verband tussen geloofsovertuiging en neiging tot misdadigheid.' De oorzaak van een grotere criminaliteit bij katholieken moest gezocht worden in het drankmisbruik en dat was weer te wijten aan hun toestand van sociale achterstand. Recent onderzoek in de Romeinse bronnen heeft geleerd dat deze publicaties van Ariëns al meteen de aandacht hebben getrokken tot in de hoogste niveaus van de Curie.è

Deze beide criminaliteitsartikelen, die nog door een hele reeks 'nalezingen' en andere publicaties werden gevolgd, hebben Ariëns gestimuleerd zich nader te verdiepen in de problematiek van het drankmisbruik en de sociale gevolgen. Dit heeft geresulteerd in een van zijn grotere publicaties die in 1905 is verschenen onder de titel *Criminaliteit en Drankmisbruik. Een woord aan de Nederlandsche Katholieken.* Voor de leiding van 'Sobriëtas' was dit het sein om de strijd tegen het drankmisbruik te verhevigen. In 1907 werd een nieuw tijdschrift onder de titel *Sobriëtas* in het leven geroepen, waarvan Ariëns de ziel en de redacteur werd. Met zijn pen als wapen heeft hij in dit blad een ware kruistocht tegen het alcoholisme ontketend.

Ook al was het niet altijd gemakkelijk alle medestrijders op één lijn te krijgen, aan hem komt de verdienste toe de Nederlandse katholieken het bewustzijn te hebben bijgebracht dat zij zelf aan deze verslaving een eind moesten maken. In het bijzonder heeft hij zijn peilen daarbij gericht op de bewustmaking van de jongeren van hun verantwoordelijkheid voor de toekomst van kerk en samenleving. Aansporingen tot karaktervorming en training van de wilskracht vormen in zijn toespraken en geschriften dan ook vaste onderdelen van de opvoeding tot matigheid en liefst ge-

1 'Criminaliteit bij Katholieken', in: *De Tijd,* 26 en 27 sept. 1902

2 Vgl. het hoofdstuk 'Criminaliteit en armoede onder Nederlandse katholieken. Een opmerkelijk rapport van de pauselijk zaakgelastigde Giovannini uit 1902'. in: J.P. De Valk, *Roomser dan de Paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme, 1815-1950.* Nijmegen 1998.

heelonthouding. Bijna letterlijk tot zijn laatste snik heeft Ariëns zich ingezet voor de uitroeiing van het kwaad dat de drank in het leven van mensen aanrichtte.

Geestelijk adviseur van de katholiek-sociale beweging

Hiervoor hebben we al gezien dat Ariëns gedwongen was zich aan het einde van zijn Enschedese periode steeds meer achter de linies van de arbeidersbeweging terug te trekken. Mede op aanraden van Schaepman had de aartsbisschop hem min of meer ontheven uit functies op het gebied van de arbeidersbeweging. De benoeming tot pastoor van Steenderen was een duidelijke voortzetting van dit beleid. Sociale actie, anders dan drankbestrijding, was voorlopig verboden terrein voor hem.

Pas in 1903 kreeg hij weer enigermate de handen vrij voor activiteiten op sociaal gebied. Het overlijden van Schaepman in het begin van dat jaar, heeft daar zeker toe bijgedragen, te meer omdat deze kort voor zijn dood nog de wens te kennen had gegeven dat hij Ariëns graag als zijn opvolger in de Tweede Kamer zou zien. Hoewel Ariëns geen enkele ambitie in de richting van Den Haag had, was dit wel een signaal van waardering voor diens sociale verdiensten. Dat Ariëns zich als sociaal voorman ook nationaal aanzien had verworven, bleek door zijn benoeming in de staatscommissie die na de grote spoorwegstakingen van 1903 werd ingesteld voor het houden van een enquête naar de arbeidsvoorwaarden van het spoorwegpersoneel. De bisschop had hem toestemming gegeven in deze commissie zitting te nemen.' Bovendien had Ariëns ook de financiële schulden die hij had meegevoerd uit Enschede en Haaksbergen intussen zo goed als afgelost.

Een andere Twentse last die nog steeds op zijn schouders drukte en die ook veel minder eenvoudig kon worden weggenomen, was de zogeheten 'Unitas-kwestie'. Deze interconfessionele 'ereschuld' heeft hij zelfs uit Steenderen naar Maarssen moeten meenemen, voordat ze uiteindelijk in 1912 geforceerd werd afgelost. Waar ging het om? Uit het hoofdstuk over de Enschedese front jaren weten we dat Ariëns indertijd op goede gronden had geopteerd voor een interconfessionele federatie van de katholieke en protestantse vakorganisaties van textielarbeiders, zodat zij één sociale vuist konden maken en op die manier sterker zouden staan zowel tegenover de werkgevers als tegenover de socialistische vakbeweging. Unitas, zoals deze vakbond heette, groeide uit tot een van de machtigste organisaties in Nederland. De federatieve opzet kwam echter steeds meer in het gedrang, zulks tot ongenoegen van Schaepman en de bisschop.

Vanwege zijn verdiensten voor het werk in deze commissie werd hij in 1906 bevorderd tot ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw, dezelfde hoge onderscheiding die ook aan Schaepman ten deel was gevallen.

Unitas werd hierdoor tot inzet van een jarenlange strijd over de gewenste structuur van katholieke organisaties op sociaal gebied. De katholieke arbeidersbeweging is hiervoor van richtinggevende betekenis geweest, maar aangezien de betreffende vak- en standsorganisaties primair uit de nood van de tijd waren geboren, was aan de organisatorische beginselen slechts ad hoc aandacht geschonken, in het bijzonder wat de relatie tot de kerkelijke structuren betrof. De louter praktische achtergrond van een nieuwe functie als 'geestelijk adviseur' was een uiting van die provisorische structuur. Naarmate echter het voorbeeld van de katholieke arbeidersbeweging navolging kreeg bij andere sociale groeperingen, met name de boeren en de middenstand, deed zich ook de behoefte aan kerkelijke leiding en afstemming voelen. Aan het begin van de twintigste eeuw vroegen drie problemen om een oplossing: zuiver katholieke of confessioneel gemengde organisaties, nationale of diocesane structuren, en tenslotte alleen vakbonden c.q. standsorganisaties dan wel een combinatie van stands- en vakorganisaties. Het heeft tot in de Eerste Wereldoorlog geduurd voordat deze problemen tot een oplossing gekomen zijn, of beter gezegd totdat de bisschoppen een oplossing besloten hebben.

Voordat het zo ver was, is Unitas jarenlang gemangeld tussen kerk en werk. Toen de toch al moeizame problematiek bovendien nog vertroebeld werd door wat zich in de Duitse 'Gewerkschaftsstreit' afspeelde en die op zijn beurt weer meegesleurd werd in de strijd tussen modernisme en integralisme, verhardde de zaak-Unitas tot een prestigekwestie waar het in laatste instantie ging om autonomie versus gezag. Ter oplossing van deze kwestie is Ariëns tot een geheel andere rol als 'geestelijk adviseur' gedwongen geweest dan hij eerder in Enschede had gespeeld. Uit deze fase van de katholieke beweging stamt het beeld van de 'geestelijk adviseur' als 'zetbaas' van de bisschop, en is de functie tot een instituut gemaakt dat gezichtsbepalend is geworden voor de opbouw van de 'katholieke zuil' in de twintigste eeuw. Hoewel Ariëns principieel overtuigd was van zowel het nut als het gelijk en goed recht van een interconfessionele vakorganisatie, werd hij vanuit 'Utrecht' aangezet om de weerbarstige katholieke arbeiders los te weken uit dit verband. Het is dan ook niet overdreven te beweren dat deze pionier van de katholieke arbeidersbeweging op hoger bevel daarvoor een 'abramitisch offer' heeft moeten brengen.

Onvermijdelijk heeft dit offer ook geleid tot een vervreemding van 'zijn' arbeidersbeweging. Als geestelijke leidsman heeft Ariëns ook daarna nog wel adviezen gegeven aan individuele voormannen uit de beweging die om raad bij hem kwamen aankloppen, en ook heeft hij in toespraken en artikelen zijn licht laten schijnen over hoofdlijnen van sociaal beleid, in het bijzonder wanneer op een of andere wijze de relatie tussen vakbeweging en drankbestrijding aan de orde gesteld kon worden,

maar in de loop van de Maarssense periode is de sociale beweging in de zin van arbeidersbeweging steeds duidelijker overgegaan in een breder streven naar hervorming van de maatschappij.

Voorman van de katholieke vrouwenbeweging

De bevrijding van mensen uit de verslaving van alcohol stond zeer hoog genoteerd op zijn agenda van hervormingsmaatregelen, zoals hiervoor al ter sprake is gekomen. Maar in het verlengde van de drankbestrijding dienden zich ook andere eisen en kansen voor vernieuwing van de maatschappij aan. De inschakeling van vrouwen in die strijd was daar een markant voorbeeld van. Ariëns had al vroeg begrepen, dat een verbreken van de fatale keten van armoede en drank weinig kans van slagen had zonder de hulp van vrouwen. Voor hem stond het als een paal boven water: "Als de vrouwen willen, dat de drinkgewoonten veranderen, dan zullen ze veranderen." [1] Vandaar dat al bij het begin van de georganiseerde drankweer, voor de vrouwen een afzonderlijke vereniging in het leven is geroepen.

In zijn kruistocht tegen het alcoholisme heeft Ariëns telkens weer een dringend beroep gedaan op de inzet van vrouwen. Zijn toespraken en geschriften brengen deze aanpak in alle toonaarden ter sprake. Zijn wekroep heeft brede weerklank gevonden, zo breed zelfs dat vanuit de vrouwelijke drankbestrijding de eerste initiatieven zijn voortgekomen een zelfstandige organisatie voor katholieke vrouwen op te richten; het aarzelende begin voor vrouwenemancipatie in katholiek verband. Handelend vanuit de overtuiging dat de vrouw niet gelijkaardig maar wel gelijkwaardig met de man was, heeft hij ook katholieke vrouwen in de sociale beweging binnengehaald.

Zoals bij alle katholieke verenigingen op sociaal en cultureel terrein heeft Ariëns ook aan de wieg gestaan van de katholieke vrouwenbeweging; sterker nog, de initiatiefneemsters hebben hem in 1912 erbij geroepen om de vereniging als een soort peetvader ten doop te houden. Hij zelf koos er evenwel voor om op de achtergrond te blijven, niet alleen omdat hij ook in dit geval, net als bij de arbeidersbeweging, de vrouwen zelf de vrijheid moesten hebben hun bond naar eigen inzichten in te richten, maar ook omdat juist in die tijd een golf van integralistische verdachtmakingen over katholiek Nederland spoelde en over Ariëns als de sociale stuurman in het bijzonder. Alleen het denkbeeld al van een katholieke vrouwenbond zou de golven nog hoger opzwiepen, zeker als zich er ook nog een priester mee bemoeide. Daarvan was Ariëns zich maar al te goed bewust in die onstuimige jaren.

Hoe terughoudend Ariëns op zich al was in de omgang met vrouwen en hij bo-

1 Brom, II, p. 285.

vendien in deze omstandigheden nog extra op zijn hoede was, toch werd zijn naam in diskrediet gebracht naar aanleiding van de voorbereidende bijeenkomst op 26 maart 1912 in Nijmegen. Daar had hij in antwoord op een vraag of het episcopaat in de oprichting gekend zou moeten worden, aangeraden dat zeker kerkelijke goedkeuring aangevraagd moest worden, maar met zo'n aanvraag te wachten tot de plannen vastere vormen hadden aangenomen. Dit advies lekte weldra uit en werd door kwaadwillenden uitgelegd, alsof hij geadviseerd zou hebben de bisschoppen er buiten te houden. In het najaar van 1912 werd de R.K. Vrouwenbond inderdaad opgericht, met bisschoppelijke goedkeuring, maar Ariëns hield zich wijselijk op afstand, hoewel ook deze emancipatiebeweging op goede gronden mede aan hem kan worden toegeschreven. Het heeft hem evenwel niet belet in de volgende jaren met nog meer klem een beroep op de verantwoordelijkheid te doen ten behoeve van de 'katholieke zaak'.

Motor van de katholieke beweging

De 'katholieke beweging' die aan het einde van de vorige eeuw op heel bescheiden lokale schaal in gang was gezet, en vooral dankzij het sociale pionierswerk van kapelaan Ariëns in een stroomversnelling was gekomen, stond na vijfentwintig jaar ervaring ten tijde van de Eerste Wereldoorlog definitief op de rails. Dat kan in het bijzonder gezegd worden van de sociale organisaties, waarvoor de bisschoppen in 1916 een communiqué hadden uitgevaardigd dat sindsdien als een soort raamwet heeft gegolden voor de verdere op- en uitbouw van de katholieke zuil.' In zekere zin hield dit voor Ariëns ook een afronding in van zijn werk als pionier van de arbeidersbeweging. Naarmate die beweging een eigen koers kon gaan volgen, kreeg hij meer oog voor andere aspecten van het kerkelijke veld die tot ontwikkeling gebracht konden worden.

Na en naast de arbeidersbeweging, de drankbestrijding en de vrouwenbeweging ging pastoor Ariëns zich steeds meer richten op de bredere ontplooiing van het 'katholiek leven' ter versterking van de identiteit. In die jaren van dynamische expansie, uitlopend op "het rijke roomse leven" als zelfbewuste demonstratie van geslaagde katholieke emancipatie, is Ariëns uitgegroeid tot de motor van de katholieke beweging in Nederland. De uitwisseling van informatie is een onmisbaar instrument voor het in beweging zetten van de massa en op die manier vooruit te komen in de moderne samenleving. Het belang van kranten en tijdschriften als media voor de communicatie tussen verschillende niveaus van een organisatie heeft Ariëns al

1 Vgl. J.M.G. Thurlings, *De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (Deventer 1978, tweede druk), p. 42-43.

vroegtijdig onderkend. Hij is heel zijn priesterleven lang een gedreven profeet geweest, niet slechts met de mond maar evenzeer met de pen; duizenden en duizenden bladzijden heeft hij vol geschreven, zowel korte en lange brieven aIs artikelen en brochures, om zijn boodschap van emancipatie en vernieuwing aan de man en vrouw te brengen.

Als redacteur is hij verantwoordelijk geweest voor de uitgave van drie tijdschriften, in het bijzonder voor de aanlevering van de noodzakelijke kopij. Vanuit Steenderen en vooral Maarssen, toen hij verlost was van de dagelijkse besognes met de arbeidersorganisaties, heeft hij met extra veel ijver het apostolaat van de pen beoefend. Hij was een journalistieke publicist die over actuele problemen schreef; geen geleerde verhandelingen, maar stimulerende en apologetische stukken, helder en systematisch, zoals van een geschoolde thomist verwacht mag worden. In het belang van een goede informatievoorziening aan brede lagen van de katholieke bevolking heeft Ariëns ook enkele initiatieven genomen die typerend zijn voor zijn even creatieve als onvermoeibare organisatietalent. Tijdens een verblijf in Engeland had hij kennisgemaakt met het succesvolle werk van de Catholic Truth Society en dat inspireerde hem tot de oprichting van het Geert Groote Genootschap.! Door het uitgeven van gemakkelijk leesbare en goedkope brochures moest het GGG, zoals deze organisatie kortweg ging heten, het katholieke volk op de hoogte brengen van actuele zaken op het gebied van geloof en samenleving. De verspreiding diende bij voorkeur op een directe manier te geschieden, door een verzendhuis, maar ook door de inrichting van een boekenstalletje, zoals pastoor Ariëns zelf deed achter in zijn Maarssense kerk.

Een nieuwe impuls kreeg de katholieke beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog door de missionaire dynamiek die zich van de Nederlandse katholieken meester maakte. Ariëns kan tot de vroegste klokkenluiders van 'het groote missie-uur' gerekend worden.? Meteen toen zich nieuwe initiatieven op missiegebied aandienden, heeft hij deze krachtig ondersteund, met woord en daad. Door middel van oproepen in de pers heeft hij de missionaire geest helpen aanwakkeren. Hij bevorderde het werk van de pauselijke missiegenootschappen, te beginnen in zijn parochie, maar ook daarbuiten in het aartsbisdom. In het bijzonder heeft hij zich ingespannen voor de bevordering van een missionaire spiritualiteit onder zijn medepriesters. 3 De op-

Vgl. G. Dierick, 'De oprichting van het Geert Groote Genootschap', in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* 1971, p.47-11O.

2 Vgl. 1. Roes, *Het groote missie-uur. Op zoek naar de missiemotivatie van de Nederlandse katholieken, 1915-1940.* Bilthoven 1974.

3 VgI. Th. Wolters, 'Assistent der Unio Apostolica', in: H. van Ooyen, *Ariëns Priester* (Heerlen-Enschede z.j.), p. 77-84.

richting van een Apostolische Priesterbond moest de missiegeest versterken onder de parochiegeestelijken. Zoals zo vaak in het leven van Ariëns, kwam van het een het ander: vanuit dit missie-initiatief voelde hij zich geroepen tot verbreiding van de Unio Apostolica onder zijn medepriesters, waardoor hun apostolische identiteit aangemoedigd zou worden.

De relatie van Ariëns met andersdenkenden in het algemeen en met protestanten in het bijzonder, werd gekenmerkt door ambivalentie. In de geest van openheid en wederkerig respect bewandelde hij enerzijds wegen van constructieve samenwerking, zoals met name ook bleek door zijn houding in de interconfessionele vakorganisatie Unitas, anderzijds verdedigde hij met kracht de geloofsleer en katholieke belangen tegen andersdenkende aanvallen. In dezelfde tijd dat hij zich bekommerde om het voortbestaan van Unitas, was hij ook betrokken bij de oprichting van de Apologetische Vereniging Petrus Canisius in 1904. Anderzijds heeft hij zich afzijdig gehouden van het in 1919 opgerichte Comité tot Bekering van Nederland, een nogal wereldvreemde onderneming van een groep doordravende katholieken. In diezelfde tijd protesteerde hij echter nadrukkelijk tegen het onderbrengen van katholieke kinderen uit Wenen in protestantse gezinnen. Als voorman van de 'katholieke beweging' hield hij de confessionele belangen steeds nauwlettend in de gaten.

In de werkwijze die Ariëns bij al zijn organisatorische activiteiten heeft gevolgd, valt de doelbewuste en systematische inschakeling van leken op. Al vanaf het begin van de arbeidersbeweging heeft hij de noodzaak van kern vorming benadrukt. Eenzelfde benadering heeft hij gekozen voor de drankbestrijding en de vrouwenbeweging. In zijn visie dienden priesters zich zoveel mogelijk te beperken tot het initiëren van een beweging en tot het zoeken van geschikte leiders, aan wie vervolgens de verdere ontwikkeling en uitbouw moest worden toevertrouwd. Het behoort tot de grootste verdiensten van Ariëns dat hij er steeds weer in is geslaagd een aanzienlijke groep leken, onder wie ook veel leidinggevenden op intellectueel en sociaal gebied, te mobiliseren voor de katholieke zaak. Daarmee heeft hij de richting gewezen naar de vorming van lekenapostelen, zoals dat later door paus Pius XI in het kader van de Katholieke Actie is bepleit.

Ook zonder kennis van de theorie van sociale bewegingen, had Ariëns wel door dat ook voor een katholieke beweging het adagium gold 'pecunia nervus rerum': zonder geld geen beweging. Zoals voor elke 'social movement' was het ook voor de katholieke beweging harde noodzaak de vereiste 'resources' te verwerven: financiële en andere hulpbronnen. Aan die 'resource management' heeft Ariëns veel energie besteed. Als 'aartsbedelaar' heeft hij zeker een grote naam opgebouwd in katholiek Nederland; voor de 'katholieke zaak' heeft hij levenslang geld bij elkaar gebedeld, of

dat nu was voor het gebouw van de katholieke arbeidersbeweging in Enschede, voor de weverij De Eendracht te Haaksbergen, voor de drankbestrijding of de missie, of voor de op te richten katholieke universiteit. Het is niet bij benadering te becijferen om welke bedragen het ging, te meer omdat hij per saldo geen benul van financiering had. Hij vond geld uitsluitend interessant om het uit te geven, om er goede en nuttige dingen mee te doen, met als gevolg dat hij zowel zakelijk als privé in een toestand van chronische geldnood verkeerde. Des te opmerkelijker mag het genoemd worden, dat hij desondanks zoveel vertrouwen genoot dat weldoeners (familie, vrienden en bekenden) hem zo nodig altijd weer steunden.

Profeet in eigen land

Profeten hebben de naam in eigen land niet geëerd te worden. Van Ariëns kan dat eigenlijk niet gezegd worden, want reeds tijdens zijn leven heeft hij al de nodige blijken van erkenning mogen ervaren. Hiervan getuigen behalve talrijke publicaties ook enkele instellingen die naar hem werden genoemd, het Ariënsfonds (1907) en de DL Ariënsvereniging (1920). Zowel de burgerlijke als de kerkelijke overheid hebben hem met eretekenen onderscheiden; in 1906 werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandsche Leeuwen in 1919 tot geheim kamerheer van de paus met de daaraan verbonden titel van monseigneur. De viering van zijn veertigjarig priesterfeest in 1922 werd aangegrepen voor een bijkans nationaal huldebetoon van katholiek Nederland. Vrijwel de voltallige elite gaf acte de présence op de Maarssense pastorie. Bij zijn uitvaart, zes jaar later, waren ze wederom present. Na zijn dood nam de bewondering voor deze bijzondere priester nog verder toe. Om zijn gedachtenis levend te houden werd in 1936 het Ariëns-cornité opgericht.

Ariëns heeft echter niet alleen waardering en bewondering gewekt, maar ook veel scepsis en verwondering ondervonden, van sommige kanten zelfs tegenwerking en verdachtmaking. Onaangevochten is zijn werk dan ook zeker niet geweest. Geloofsgenoten die op zich wel bewondering konden opbrengen voor zijn aanstekelijke vernieuwingsdrang, hadden ook hun twijfels over de realiteitswaarde van de vele idealen die hij nastreefde. In de pioniersfase van de katholieke arbeidersbeweging moest hij afrekenen met argwaan en onwil bij een deel van de clergé: de oudere garde van de collega-priesters, die in het Utrechtse diocees toch al bekend stonden om hun nuchtere houding, had veel twijfels over zijn acties, onder de jongere priesters daarentegen had hij veel aanhangers. Met zijn leermeester dr. Herman Schaepman, de politieke leider van de katholieken, heeft hij het in de toenemende mate aan de stok gekregen, totdat hun relatie zelfs helemaal werd verbroken. Mede onder invloed van die moeilijke relatie koesterde zijn aartsbisschop naast ontzag ook achter-

docht jegens deze opmerkelijke priester. [1]

De moeilijkste fase in het leven van Ariëns is ongetwijfeld de periode van de troebele strijd tussen modernisten en integralisten geweest. Hoewel hij beslist niet van modernisme verdacht kan worden, alleen al omdat hij zich bijna principieel onthouden heeft van theologische en filosofische stellingnames en bovendien een veel te orthodoxe en gezagsgetrouwe priester was om tegen de leer van het kerkelijk gezag in te handelen, is hij door Nederlandse integralisten tot het zwarte schaap bij uitstek gemaakt. **In** zoverre hadden deze zwartkijkers in Ariëns ook een gemakkelijke prooi, omdat hij zich met 'zijn' arbeidersbeweging, drankbestrijding en vrouwenbeweging begaf op terreinen die - qua orthopraxie - het voornaamste doelwit van modernistische verdachtmakingen vormden.

Emeritaat in Amersfoort, 1926-1928

Ariëns was een 'workaholic', verslaafd aan werk. Naast het roken was dit waarschijnlijk de enige verslaving die hij zich meende te mogen veroorloven. Vanaf het eerste begin dat hij als kapelaan in Enschede aan het werk geslagen is, heeft hij chronische roofbouw hij op zichzelf gepleegd. Met zijn nerveuze en rusteloze aard gunde hij zich onvoldoende tijd om lichamelijk en psychisch weer op krachten te komen. Hij verzuimde voldoende te slapen en vergat ook op tijd te eten en drinken. Waarschuwingen van zijn omgeving sloeg hij in de wind. Na tien jaar sjouwen en sloven als priester-pionier met een meer dan dubbele baan liep hij in Enschede voor de eerste keer tegen de grenzen van zijn spankracht op. Hij herstelde weliswaar tamelijk voorspoedig, maar de klachten van overwerktheid en zelfs overspanning openbaarden zich in de volgende jaren met grotere regelmaat. Zeker toen hij ook te maken kreeg met hartklachten.

Zijn magere lichaam was voortijdig tot op het bot versleten door het vele werk. Dat feit kon hij in de Maarssense periode steeds minder loochenen. Ofschoon pastoor Ariëns in die jaren in de gelukkige omstandigheid verkeerde dat hij kon terugvallen op de assistentie van toegewijde en bekwame kapelaans, waardoor hij niet alleen tijd overhield voor zijn vele buiten-Maarssense activiteiten maar ook zijn emeritaat zo lang mogelijk kon uitstellen, moest hij zich uiteindelijk overgeven aan de status van rustend pastoor.

In 1926, het jaar dat hij vijfentwintig jaar pastoor was, vroeg en kreeg hij ontslag.

Kenmerkend voor de nuchterheid van de Utrechtse clergé is de opmerking die kardinaal De Jong ooit heeft gemaakt naar aanleiding van een compliment over een uitzonderlijk begaafde priester: "als aartsbisschop ben ik blij met deze priester, maar ik ben ook blij dat het er maar een is." De veronderstelling dat mgr. Van de Wetering over Ariëns vergelijkbare ideeën gehad heeft, lijkt niet al te gewaagd.

Als emeritus-priester ging hij in het klooster van de zusters van Sint Joseph te Amersfoort wonen, pal naast het retraitehuis van de redemptoristen. Ook daar kon hij het werken niet laten. Hij legde bezoeken af en ontving bezoek. Hij bleef artikelen schrijven, vooral over de drankbestrijding. Maar zijn krachten namen steeds verder af. In het klooster waar hij zich had teruggetrokken, overleed hij op 7 augustus 1928, op 68-jarige leeftijd.

4. PRIESTER ARIËNS: ZIJN BETEKENIS VOOR KERK EN SAMENLEVING IN NEDERLAND

Persoon

"Ariëns priester", met deze twee woorden die op de grafsteen voor pastoor Ariëns in Maarssen gehouwen zijn, wordt in vele publicaties ook zijn levensprogram aangeduid. Als verklaring voor zijn veelzijdige werkzaamheid wijzen de auteurs bij voorkeur op de pastorale drijfveren die deze zielzorger hebben bewogen tot zijn inspanningen voor de medemens, in het bijzonder de noodlijdende. Hoewel deze publicaties over het algemeen gelezen moeten worden tegen de achtergrond van het emancipatie-katholicisme en de vooraanstaande rol die hierin aan de priester werd toegekend, kan men toch niet ontkennen, dat het moeilijk is om bepaalde trekken van Ariëns' persoon en werk te begrijpen, indien men deze niet plaatst in het perspectief van zijn christelijke inspiratie. Uit heel wat meer of minder hagiografisch getinte geschriften komt de kapelaan en pastoor Ariëns nochtans eerder naar voren als een geïdealiseerde dan als een representatieve priester onder de clerus van het aartsbisdom Utrecht.

In bijna elk opzicht namelijk onderscheidde hij zich van de meerderheid van zijn collegae. Van herkomst was hij een stedeling en bovendien uit een academisch milieu, terwijl het merendeel van de aartsdiocesane geestelijkheid uit de agrarisch-ambachtelijke plattelandsbevolking stamde. Ook al wist Ariëns zich redelijk aan te passen aan een landelijke omgeving als die van Steenderen en aan het dorp Maarssen, toch bleef hij in wezen een stadsmens, met een intellectuele ondergrond. Zijn voorkeur voor 'intellectuele verwanten' komt heel duidelijk tot uiting in zijn kring van intimi, onder andere Gisbert Brom, Schräder, Sloet. Ariëns was een vroege vertegenwoordiger, zeker onder de Nederlandse priesters, van het modern-dynamisch cultuurpatroon en aardde bijgevolg gemakkelijk in een industriële en urbane samenleving. Van de bijbehorende v~randeringsgezindheid kon hij in zijn Enschedese jaren duidelijk blijk geven. Als zodanig was hij een 'geboren leider' van de sociale en culturele emancipatie van de Nederlandse katholieken aan het eind van de vorige eeuw.

Uit de hier geschilderde levensschets van Ariëns zal het voor de lezer duidelijk zijn geworden, dat deze priester zijn blijvende plaats in de Nederlandse (kerk)geschiedenis niet te danken heeft aan een in het oog lopende kerkelijke of andere carrière. In de publicaties over Ariëns wordt de verklaring gezocht in de aantrekkingskracht die onmiskenbaar van zijn persoon is uitgegaan, van zijn leven en

werken als een buitengewoon priester waardoor hij een gids is geworden voor een hele generatie collegae. Die gidsfunctie komt ook tot uiting in de documenten die aan deze levensschets zijn toegevoegd. Voor het goed verstaan van deze documenten is het nuttig op enkele opvallende kenmerken te wijzen. Al bij een slechts oppervlakkige kennisneming wordt men getroffen door twee eigenschappen, die elkaar in andere personen veelal ontkrachten, maar het leven en werk van Ariëns juist in hoge mate lijken te hebben bevrucht: een nerveuze, welhaast dwangmatige werkdrift en een angstvalligheid op het scrupuleuze af.

Van nature een weifelaar klampte hij iedereen aan om raad te vragen. Behalve in de voortdurende raadvragerij, waarvan talrijke brieven getuigen, komt voor de huidige onderzoeker die angstvalligheid nog treffender tot uiting in de wijze waarop hij zijn teksten voorbereidde. Zijn wijze van voorbereiding blijkt in het bijzonder uit de manuscripten van de honderden toespraken en preken, die Ariëns heeft gehouden. Of het nu een preek was of een redevoering dan wel een 'adviseurspraatje' voor de arbeiders, elk woord dat hij moest spreken bereidde hij op papier voor, minstens in de vorm van vluchtige aantekeningen, maar meestal volledig uitgeschreven. Geen tekst is bewaard zonder doorhalingen, verbeteringen of toevoegingen. Blijkbaar heeft hij zijn teksten altijd overgelezen en nog eens herlezen, en elk woord wikkend en wegend zich afgevraagd, zeg ik het wel goed, wel eerlijk, wel duidelijk genoeg? Ook uit zijn brieven blijkt dat hij het geschrevene nalas en eventueel ook nog door een ander liet nalezen, voordat hij het op de post deed; nu eens was hij bang om iemand te kwetsen en dan weer bezorgd of hij alle argumenten wel had aangevoerd, zodat hij er vaak nog een woord of zin aan toevoegde, een te scherp woord afzwakte, of in een naschrift nog gauw even dit of dat erbij haalde.

In zedelijk opzicht was Ariëns echt een kind van de victoriaanse tijd. Preuts, op het scrupuleuze af, vermeed hij angstvallig alles wat hem in bekoring kon brengen. Speciaal in de omgang met vrouwen was hij overdreven 'kieskeurig".' Die zorg om de zedelijkheid was ook een~belangrijk motief voor zijn sociopastorale arbeid in de arbeidersbeweging en uiteraard ook voor de drankbestrijding. In minstens één opzicht is Ariëns allesbehalve angstvallig, ja zelfs eerder roekeloos te noemen, namelijk in het omspringen met geld. Behalve uit een gebrekkig inzicht in geldzaken kwam het financiële wanbeheer ook regelmatig voort uit een overmaat aan vertrouwen. Als "geboren optimist" - een karakterisering die Ariëns graag van zichzelf gaf - ging hij steeds uit van het goede in de mens. Over het algemeen wist hij hierdoor

1 Vgl. J. Brinkhuis. 'Wie was doctor Ariëns?', in: *MemoReeks*, cahier 7, p. 13.

ook van de ander vertrouwen te winnen, hoewel hij meer dan eens de kous op de kop kreeg.

Ondanks een schuchtere verlegenheid had hij niettemin een gemakkelijkheid van omgang met mensen van alle slag. Niet eens zozeer door zijn uiterlijke beschaving als wel door een belangstelling van binnen uit voor de ander en zijn problemen, was hij in staat vrijwel iedereen voor zich in te nemen, zijn rusteloze gedrevenheid ten spijt.! Langs deze weg vermocht 'de doctor' zich zelfs in relatief korte tijd toegang te verschaffen tot de als gesloten en argwanend bekend staande Twentenaren. Volgens eigen zeggen zouden de ervaringen die hij tijdens zijn verblijf in Italië had opgedaan, hem het gemak van omgang mensen geleerd hebben, hem 'ontdooid' hebben, zoals hij het zelf noemde. Wat daar ook van zij, op zijn beurt kon hij zijn omgeving ontdooien, niet het minst ook de Twentse arbeider; de katholieke in de eerste plaats, maar ook de protestantse. In een tijd waarin dat voor een priester nog geenszins een normale zaak was, zocht en vond hij ook bij protestants-christelijke groeperingen gehoor.[2]

Ariëns was een open en vooral sociaal vaardige mens. Als priester schrok hij niet terug voor contacten met andersdenken, of dat nu protestanten of socialisten of liberalen waren. Ook met de pers en de politiek kon hij goed overweg. Waar hij slecht mee kon omgaan, dat waren conflicten; van nature was hij namelijk een man van harmonie en verzoening. In tegenstelling tot een politicus, voor wie conflicten een machtsbasis vormen, had hij juist een uitgesproken hekel aan conflicten, en ging deze zoveel mogelijk uit de weg. In die zin was Ariëns ook beslist niet geschikt voor de (kerk)politiek. Ligt in die tegenstelling van karakter tussen Ariëns en Schaepman niet ten diepste de oorzaak van hun conflicten, een onverzoenlijk 'incompatibilité dhumeur'. Met zijn geschipper tussen verschillende posities en belangen kon hij gemakkelijk de indruk van onoprechtheid wekken. Anderzijds had hij over de zaken waarvoor hij stond, gewoonlijk een uitgesproken mening en kon hij zelfs behoorlijk eigenwijs zijn als het naar zijn mening om principiële zaken ging. Als het ging om de vrijheid van geweten, kon hij zelfs behoorlijk in botsing komen met de loyaliteit aan het kerkelijk gezag.

Zijn relatie met het kerkelijk gezag is overigens een hoofdstuk apart geweest in het leven van Ariëns. Uiteindelijk gehoorzaamde hij weliswaar steeds onderdanig, want vóór alles was hij een voorbeeldig priester, geschoold in de leerschool van clericale discipline die een kenmerk was van het ultramontaanse katholicisme, maar dat hij zich soms geweld moest aandoen, is zonneklaar. Waarschijnlijk is het dan ook

I V gl. M. Bruna, *Mgr. Dr. A. Ariëns* (Amsterdam 1948), p. 27-28.
2 H. Verveld, 'Vriend der arbeiders', in: *Twentsche Courant,* 5 aug. 1938.

juister te spreken van zijn relatie met de aartsbisschop aan wie hij het grootste deel van zijn priesterleven gehoorzaamheid verschuldigd is geweest: mgr. Henricus van de Wetering. Hun relatie was uitsluitend gebaseerd op gezag en gehoorzaamheid, ontzag voor het gezag. Grotere tegenstelling van karakter dan tussen deze beide personen is nauwelijks denkbaar. Hoewel hij intellectueel en moreel onbetwist de meerdere was van zijn bisschop, was Ariëns zo bang als een kleine jongen voor de rechtlijnige autoriteit van deze onmiskenbare gezagsdrager. Zijn trouwen volgzaamheid ten opzichte van het kerkelijk gezag wordt door tal van getuigen in de 'Causa Ariëns' benadrukt en bewonderd als een bewijs van zijn heldhaftigheid.

In een bepaalde katholieke traditie wordt kritiekloze volgzaamheid inderdaad gezien als een uiting van een 'held in het geloof. Is het is echter niet ook relevant de bezwarende kanten van slaafse gehoorzaamheid te onderkennen, en dat als een van de 'belastende' aspecten voor de volledige ontplooiing van Ariëns' talenten te zien? Heeft de *priester* Ariëns niet te zeer geweld moeten aandoen aan de *mens* Ariëns, om de diepste drijfveren van zijn handelen als christen, namelijk de zorg om en voor het behoud van de menselijke waardigheid, voor zichzelf te kunnen waarmaken? Is Ariëns in zijn persoonlijk leven niet tekortgeschoten ten opzichte van de idealen die hij voor anderen nastreefde en verkondigde? Indien een houding van onderdanigheid als een bewijs voor zijn heiligheid zou worden beschouwd, dan is het de vraag of dat bewijs niet in strijd is met het hoge goed van de menselijke waardigheid waarom het de 'dienaar Gods' te doen was en dat een mogelijke heiligverklaring daarmee niet alleen aan zijn wezen zou voorbijschieten, maar ook aan het uiteindelijke doel ervan: de 'memoria' levend te houden aan exemplarische volgeling van Jezus en Diens 'blijde boodschap', kortom een overtuigend voorbeeld ter navolging aan te bieden, aan alle mensen van goede wil, christenen even goed als niet-christenen, op weg naar een nieuwe toekomst, hier en hiernamaals.

Pionier en profeet

Met het ongeduld van een gedrevene kon Ariëns zijn omgeving, in het bijzonder de wat meer bezadigde ambtgenoten, danig op de zenuwen werken. Onophoudelijk was hij in beweging, ook letterlijk, al weer nieuwe plannen makend, voordat de vorige zelfs nog maar gedeeltelijk waren gerealiseerd. Een oratorisch talent als zijn leermeester Schaepman was hij niet, maar hij kon zijn gehoor wel meeslepen, als het moest ook daadwerkelijk. Vooral ten opzichte van de arbeiders wist hij de goede toon te vinden, zodat met name de natuurlijke leiders onder hen zich aangesproken

voelden.! Op die manier zocht hij de inerte arbeidersmassa in beweging te krijgen en te houden. Liever nog dan op het podium was hij achter de schermen bezig als onvermoeibare stuwer van zijn initiatieven. Dat deze (in)spanningen hun sporen hebben achtergelaten, laat een vergelijking van de foto's van Ariëns uit 1886 en 1901 duidelijk zien.

Zeker in de jaren te Enschede, toen hij in de kracht van zijn leven stond, heeft Ariëns een onvoorstelbare dadendrang aan de dag gelegd. Om de arbeidersbeweging van de grond te krijgen, om *De Katholieke Werkman* uit te geven, om de productiecoöperatie in Haaksbergen op te richten en vooral draaiende te houden, om de bestrijding van het drankmisbruik te organiseren, om door het hele land toespraken en lezingen te houden, om bij te springen in sociale conflicten, om geld bij elkaar te bedelen voor zijn idealen en stroppen, om dit alles te kunnen ondernemen naast zijn normale taken als kapelaan, moest hij letterlijk dag en nacht in de weer zijn als organisator, stimulator, publicist, redenaar en debater.

De juristenzoon Ariëns beschikte over een sterk ontwikkeld rechtsgevoel (over weinig kon hij zich zo opwinden als over rechtsschendingen), wat hem bij de Twentenaren veel crediet verleende. Juist van een priester te vernemen dat rechtvaardigheid niet boven maar wel vóór naastenliefde ging, dàt sprak de 'horigen' van de industriële maatschappij aan. Getuige de diplomatieke en politieke gaven die Ariëns zonodig aan de dag wist te leggen, voelde hij behalve rechtsverhoudingen ook màchtsverhoudingen scherp aan.

Alle misstanden die samen 'het arbeidersvraagstuk' vormen aan het einde van de vorige eeuw in Nederland, komen met name in zijn toespraken gedurig als wraakroepende zonden aan de orde. Uit eigen waarneming, uit informatie van z:ijn arbeidersvrienden en uit de arbeidsenquêtes weet hij de vele gebreken van de maatschappij in omwenteling op te sommen: (te) lage lonen bij een overmatig lange arbeidsduur, werkomstandigheden die een voortdurende bedreiging vormen voor de lichamelijke en geestelijke gezondheid en veiligheid van de arbeiders, vrouwen- en kinderarbeid, geen inkomsten in geval van werkloosheid door ziekte of ontslag, geen voorzieningen voor de oude dag en voor achterblijvende weduwen en wezen, het vraagstuk van de huisvesting, het drankmisbruik.

Het doel van de arbeidersbeweging was gelegen in de bevrijding van de arbeiders uit hun toestand van slaafse afhankelijkheid. Over dit emancipatorische uitgangspunt verschilde Ariëns niet van mening met zijn voornaamste tegenstrevers de socialisten, maar wel over de marsroutes waarlangs dit doel bereikt moest worden: hervorming

Vgl. *A.H.I.* Engels, *Fabrieksmenschen* (Leiden 1907), p. 33-36; id., 'De geschiedenis der Roomseh-Katholieke arbeidersbeweging in Overijssel', in: *Overijssel* (Deventer 1931), p. 446.

of omverwerping van de maatschappelijke orde. De arbeiders moesten volgens Ariëns weliswaar zelf het heft in handen nemen, door zich te organiseren en te ontwikkelen tot een macht, om de noodzakelijke invloed op hun levenslot te kunnen uitoefenen en om hun rechtmatig aandeel in de welvaart te verwerven, maar zij behoorden dit te doen op de grondslagen van arbeidzaamheid, spaarzaamheid, matigheid en zedelijkheid.

N aast deze zelfwerkzaamheid bij het oplossen van het arbeiders vraagstuk benadrukte hij in zijn toespraken en artikelen de noodzaak van sociaal-politieke hervormingen: langs democratische weg de wetgever ertoe brengen om de arbeiders te beschermen tegen de overwoekerende macht van het kapitaal. Door sociale wetgeving kon de rechtspositie van de arbeiders geleidelijk worden verbeterd. Mede om deze reden achtte Ariëns het winnen van de publieke opinie van vitaal belang voor het succes van de arbeidersbeweging en hechtte hij grote waarde aan uitbreiding van het kiesrecht. Democratisering beschouwde hij ook op andere terreinen dan het politieke als een kenmerk van de juiste verhoudingen: medezeggenschap van de arbeiders in de verzakelijkte machtsverhoudingen tussen werkgevers en werknemers door het instellen van arbeidsraden of kamers van arbeid, en democratisch bestuur van de arbeidersorganisaties zelf, zeker als het aankwam op het gebruik van de staking als hun uiterste wapen in een arbeidsconflict.

Het verenigen van de katholieke arbeiders in eigen organisaties zag Ariëns als de noodzakelijke voorwaarde om genoemde doelstellingen te realiseren. De toespraken die betrekking hebben op de oprichting en uitbouw van de katholieke arbeidersverenigingen en vakbonden behoren tot de unieke en daarmee meest aansprekende documenten binnen het Ariëns-archief. Aan de scrupulositeit van de geestelijke adviseur, die er een gewoonte van maakte al zijn toespraken op te schrijven, hebben wij te danken dat wij de systematische wijze waarop hij te werk is gegaan, vanaf het eerste ontstaan nauwkeurig kunnen volgen: het oprichten en besturen van een vereniging, de vaststelling van de statuten, het ontplooien van diverse activiteiten, de zorg voor de financiën en voor een gebouw, de verkiezing van een bestuur en het voeren van oppositie enzovoorts.

In de documenten die op de sociale actie betrekking hebben, komt de rasorganisator Ariëns naar voren. Heel het moeizame mobilisatieproces van een bevolkingsgroep die niet gewend was zich te organiseren, vindt men erin terug; een fundamenteel gebrek aan solidariteit was wel de zwaarste hinderpaal die overwonnen moest worden. Hij oefende zich dan ook voortdurend in de kunst om een heel legioen 'medewerkers' en 'medestrijders' te vormen, door hen steeds weer aan te moedigen, te prijzen om hun successen, te bewonderen om hun idealen. Uit gelijktijdige brieven

is eens te meer gebleken hoeveel inspanning hem dit in beweging brengen van de katholieke arbeiders heeft gekost. Dit geldt voor de latere jaren niet minder dan voor de beginjaren, want toen het nieuwe er af was dreigde een verslapping van het eerste elan.

Mede tegen deze achtergrond moeten zijn latere pleidooien voor (inter)confessionele vakorganisaties worden beschouwd, omdat de arbeiders op directe belangenbehartiging het meest aanspreekbaar waren. In dit licht moet ook het ideologische afzetten tegen de socialistische rivalen gezien worden, de verdediging van de christelijke trits geloof, gezin en eigendom tegen de revolutionaire idealen van de klassenstrijd. Het verschil tussen de christelijke en de socialistische vakbondsmentaliteit is in verschillende documenten markant aan het licht gekomen: tegenover de op het bereiken van verzoening gerichte geest van Unitas stond de onverzoenlijke strijdhouding van de socialistische groepering. Voor het goed recht en vooral nut van de confessionele samenwerking was trouwens het bewijs geleverd door de Coalitie van katholieken en gereformeerden op politiek gebied; Schaepman en Kuyper hadden zogezegd het goede interconfessionele voorbeeld gegeven.

Voor Ariëns was de emancipatie van de katholieke arbeiders onderdeel van de veel bredere beweging voor katholieke emancipatie. Dat Schaepman hem op die weg heeft gezet, daarvan heeft hij aan het begin van zijn Enschedese jaren getuigd in de levensschets van zijn leermeester. Rome gaf de andere oriëntatie aan zijn pionierswerk, zoals blijkt uit de vrijwel gelijktijdige publicatie *Naar Leo's gouden priesterfeest.'* **In** toespraken, brieven en artikelen heeft hij dit dubbele emancipatiestreven verbreid, het eerst in Twente en vervolgens in heel Nederland. Met de katholieke arbeidersbeweging is de grondslag gelegd voor een stelsel van katholieke organisaties op sociaal en cultureel gebied, die op hun beurt weer de politieke partijvorming van de Nederlandse katholieken bevorderden.

In diverse artikelen heeft Ariëns de gewenste verbreding van doelstellingen duidelijk aangegeven, en met name welke centrale rol hij hierin toekende aan de katholieke pers, partij en school. Uit de brieven van de laatste Enschedese jaren blijkt hoe doelbewust personen en organisaties door deze dynamo in beweging zijn gebracht voor het katholiek leven. De kenmerkende drijfveer van een emancipatiebeweging, het bewustzijn namelijk dat het anders móet en kán worden, straalde hij met zijn persoon uit. Als priester en doctor beschikte Ariëns in het katholieke milieu over een vanzelfsprekend (moreel) gezag, waardoor hij als voortrekker kon worden geaccepteerd. Hij hield en leefde aan zijn 'medewerkers' en 'leerlingen' het grote ideaal

1 Beide geschriften zijn in de band Documenta 'Profeet van de emancipatie' opgenomen.

voor, dat steeds 'de (katholieke) zaak' moest worden nagestreefd met voorbijzien van het (persoonlijk en maatschappelijk) eigenbelang.

Om de waarde en de waardigheid van de mens

"Er zijn weinig heilige pastoors". Doelend op de heilige pastoor van Ars, zou Ariëns deze opmerking eens gemaakt hebben. De franciscaan Han Lohman heeft deze apocriefe uitspraak als titel aan het boek meegegeven dat hij heeft uitgegeven bij wijze van afronding van zijn levenswerk in dienst van de 'causa Ariëns'. Of Priester Ariëns evenwel ooit op grond van zijn pastoorsverdiensten tot de eer der altaren verhevenzal worden, is maar de vraag. Parochieherder 'pur sang ' is hij noch in Steenderen noch in Maarssen geweest. Een enkele parochie was te weinig voor zijn werkkracht, maar belangrijker nog was dat het conventionele parochiewerk onvoldoende beantwoordde aan de hogere idealen en doelen van zijn priesterleven. Niet dat hij geen 'bonus pastor' zou zijn geweest, of sterker nog zelfs een model-pastor die voor vele Nederlandse priesters tot een inspirerend voorbeeld is geworden, maar zijn grote geestelijke verdiensten liggen buiten het directe terrein van een pastoorsbestaan. Door zijn werk als pionier van de katholieke arbeidersbeweging en als profeet van de emancipatie is Ariëns van lieverlede uitgegroeid tot herder van 'Katholiek Nederland'. Des te meer kan men in dat perspectief Ariëns' buitengewone plichtsbetrachting bewonderen; dat hij namelijk naast de enorme reeks nevenactiviteiten die voor een gewoon mens al meer dan één dagtaak inhielden, ook nog een voorbeeldig pastoor is gebleken.

Het is echter niet eerlijk - noch van Ariëns zelf noch van het nageslacht - een vergelijking te maken met de pastoor van Ars, want wij hebben niet slechts met een geheel andere mens, maar ook met een verschillende historische context te maken, en derhalve met een geheel andere pastoor. Op de van hem bekende nuchtere en bondige manier heeft kardinaal Jan de Jong, aartsbisschop van Utrecht en professioneel kerkhistoricus, zijn waardering voor het werk van Ariëns als volgt onder woorden gebracht: "Wie de geschiedenis van katholiek Nederland omtrent de laatste eeuwwisseling wil schrijven, zal onmogelijk kunnen voorbijgaan aan de figuur van pastoor Ariëns. Alleen reeds om deze reden, dat hij hem overal zal ontmoeten, omdat Ariëns op alle terreinen van het katholieke leven van die dagen op een of andere manier overal de hand in had";' Aan deze kerkhistorische plaatsbepaling, die is gemaakt ten tijde van de top van de katholieke zuil, kan een halve eeuw later - in de tijd van het ontzuilde Nederland - worden toegevoegd dat Ariëns niet slechts tot de katholieke maar tot de nationale erflaters van de twintigste eeuw behoort. Mede door zijn toedoen zijn de katholieken niet alleen op de nationale agenda verschenen, maar

J_ de Jong, 'Voorwoord' bij de tweede uitgaaf van: Gerard Brom, *Alfons Ariëns.* Utrecht-Antwerpen 1950

hebben zij ook hun specifieke bijdrage geleverd aan de hervorming van de maatschappij.

Voor Ariëns ging het echter uiteindelijk niet om de sociale transformatie, maar streefde hij naar de bekering van de mens. "Niet de maatschappelijke verbeteringen en nog minder de organisatie waren zijn laatste doel, maar de mens, die hij voor Christus moest behouden of terugwinnen", zo vervolgde kardinaal De Jong zijn beschouwing over deze priesterfiguur als "een lichtend voorbeeld" voor elke priester. Vanuit de oerchristelijke overtuiging dat de mens naar Gods beeld en gelijkenis is geschapen, verrichtte Ariëns zijn sociale pionierswerk.

In een periode van ingrijpende maatschappelijke veranderingen die een bedreiging van de menselijke waarde en waardigheid vormden, heeft hij zijn leven gewijd aan de bevrijding van mensen uit een toestand van slavernij en verslaving. In termen van de tegenwoordige tijd kan Ariëns op goede gronden als een strijder voor de verdediging van essentiële mensenrechten worden gezien. Speciaal voor mensen die slachtoffer waren van de veranderende omstandigheden en daardoor hun waardigheid dreigden te verliezen, voelde hij zich juist als priester geroepen voor hun geestelijke en materiële belangen op te komen; deze dienst aan de mens was in zijn ogen gewoon een dienst aan God. Ook zijn op het eerste gezicht minder priesterlijke activiteiten kregen in dat perspectief een religieuze dimensie, en zelfs een profetische betekenis.

Volgens de katholiek-sociale leer vormde de kerk de veiligste garantie voor het realiseren van een menswaardige samenleving; als 'societas perfecta' werd de kerk zelf geacht daarvan het ideale bewijs te leveren. Ariëns heeft deze leer levenslang verkondigd, maar wat belangrijker is, hij heeft ook getracht de heilsboodschap in daden om te zetten. Opkomen voor de rechten van de mens stond voor hem gelijk met het verdedigen van evangelische waarden, en omgekeerd. 'Humaniora' in de wezenlijke betekenis van het woord, leerde een mens dan ook pas goed "inter homines" kennen, zoals Ariëns terloops opmerkte) Vandaar dat hij, anders dan de meeste pastoriepriesters vóór hem gewoon waren, als zielzorger naar de mensen toe ging en niet wachtte tot ze naar hem toe kwamen. Door die ervaring leerde hij de noodzaak van humanisering van onmenselijke toestanden en verhoudingen in de moderne samenleving van nabij kennen. Kerstening en maatschappelijke hervorming waren voor Ariëns twee zijden van dezelfde medaille: de bevordering van het menselijk geluk, hier en hiernamaals. Als zodanig kan deze apostel van de menselijke waardigheid ook doorgaan voor een 'christen-humanist' op de drempel van de twintigste

1 V gl. Brom, I, p. 62.

eeuw.

5. DE GEESTELIJKE ERFENIS VAN ARIËNS

Ariëns' bronnen

De originelen van de documenten die in dit 'Ariëns-dossier' zijn opgenomen, worden voor het overgrote deel bewaard in het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen: de ongedrukte stukken in diverse archiefcollecties en de gedrukte stukken in de bibliotheek. Vanzelfsprekend heeft het Ariëns-archief als belangrijkste vindplaats gediend. Na de dood van Ariëns in 1928 zijn diens nagelaten papieren gedeponeerd in de Nijmeegse universiteitsbibliotheek. DL W. van Koeverden die deze papieren reeds enige jaren voordien in bewaring had genomen, heeft er in samenwerking met enkele andere Ariëns-vrienden voor gezorgd dat deze verzameling is uitgegroeid tot het weliswaar enigszins bastaardachtige maar daardoor des te waardevollere 'Ariëns-archief .[1]

Ariëns-vereerders hebben niet alleen een ruime documentatie *over* Ariëns aangelegd, maar zij hebben ook getracht zoveel mogelijk ongedrukte en gedrukte stukken van Ariëns 'thuis te brengen', in de dubbele betekenis van het woord. Ariëns die van nature geen bewaarder en al helemaal geen administrateur was, had niet alleen veel stukken opgeruimd maar van de stukken die hij wel had bewaard nauwelijks bijgehouden, wanneer hij deze had vervaardigd. Wat hij redelijk goed had bewaard, waren de manuscripten van de ruim 400 toespraken en ongeveer 1180 preken die hij had gehouden, zij het ook lang niet altijd van datum, plaats en aanleiding voorzien. Ingekomen brieven zijn slechts uit zijn Maarssense tijd met enige regelmaat bewaard; in de voorafgaande jaren en speciaal in de Enschedese periode was dit op uitzonderingen na (met name brieven van Schaepman) niet gebeurd.

De grootste leemte vertoonden de 'papieren-Ariëns' op het punt van diens gedrukte stukken. Behalve de brochures had hij geen afdrukken van zijn schrijversactiviteiten bewaard en evenmin een overzicht van zijn publicaties bijgehouden. Het was bekend dat hij een zeer groot aantal artikelen had geschreven in zijn 'eigen' organen *De Katholieke Werkman*,[2] *De Kruisbanier* en later *Sobriëtas*, maar ook in andere bladen en in kranten. Maar hoeveel, waar en wanneer? Achteraf bleek de bibliografie ruim

V gl. 1. Roes, 'Inleiding'. in: *Inventaris en bibliografie van de collectie Alfons Ariëns* (Archieven van het Katholiek Documentatie Centrum. Band 3, Nijmegen 1978), p. 14.

2 In het Katholiek Documentatie Centrum berust een vrijwel volledig exemplaar van *De Katholieke Werkman.* Het is een van de zeer weinige zo niet het enige exemplaar dat bewaard is gebleven. Helaas verkeert het in een erg slechte staat, zodat het niet meer voor uitlening beschikbaar kan worden gesteld. Er is een copie op microfiches van gemaakt die geraadpleegd kan worden.

1600 nummers te omvatten. Deze te achterhalen is het grootste karwei geweest, dat vooral onder leiding van Gerard Brom is uitgevoerd. Samen met Van Koeverden heeft deze er ook voor gezorgd, dat vele uitgaande brieven van Ariëns voorzover nog mogelijk zijn opgespoord en aan het archief zijn toegevoegd, hetzij in origineel hetzij in fotocopie of afschrift. Zelfs is correspondentie tussen derden verzameld die verband houdt met aangelegenheden waarbij Ariëns (ook) betrokken is geweest. Aan de ordening en beschrijving van de verzamelde documentatie is door meerdere medewerkers gedurende een reeks van jaren gewerkt. [1]

Om Ariëns' erfenis, in het bijzonder zijn bronnen van de katholieke arbeidersbeweging, op hun waarde te kunnen schatten is het onder meer van belang om te weten uit welke bronnen hij *zelf* heeft geput, met name welke geestelijke bagage hij zich heeft eigen gemaakt. Hiervoor is er al op gewezen, dat de Enschedese kapelaan wat opleiding of studie betreft volkomen onvoorbereid aan zijn sociale arbeid is begonnen. Op verschillende manieren heeft hij al werkende getracht zijn gebrek aan theoretische kennis omtrent de maatschappelijke problemen bij te spijkeren. Als priester heeft hij zich primair georiënteerd op bronnen uit de eigen rooms-katholieke kerk, maar hij heeft zich hiertoe geenszins beperkt. Hij heeft zich in aanzienlijke mate door informatie van 'elders' laten leiden, waaronder zowel buitenlandse te verstaan is alsook niet-katholieke. Aanhanger van een bepaald stelsel is hij nooit geworden. Als een echte eclecticus heeft hij her en der uitgekozen - meer nog: opgepikt wat hem voor zijn werk goed dunkte. Zonder zelf een bepaald stelsel aan te hangen, was hij een verklaard tegenstander van kapitalisme en socialisme, de twee stelsels die hij systematisch heeft bestreden in woord en vooral daad.

Aan het begin van Ariëns' werk in Enschede was er nog geen sprake van een katholieke maatschappij-opvatting die als 'sociale leer' aanspraak kon maken op algemene geldigheid, en al helemaal niet in Nederland. Uit de nagelaten geschriften van de Deldense pastoor E.A. Geerdink was in 1873 een boek samengesteld dat op niet onverdienstelijke wijze de relatie tussen de armoede en het christendom en de staat behandelde.? maar dat volstrekt ongeschikt was voor het vinden van oplossingen

V gl . *Inventaris en bibliografie van de collectie AIfons Ariëns.* Archieven van het Katholiek Documentatie Centrum, Band 3. Nijmegen 1978. De band bestaat uit een deel 'Inventaris van het archief van Alfons Ariëns 1860-1928, met gedeponeerde en verzamelde stukken over de jaren 1877-1962', samengesteld door W.A.A. Mes en Maria Teresia Smit OSD (p. 18-145, met 1880 inventarisnummers) en een deel 'Bibliografie van de publicaties van Alfons Ariëns', samengesteld door A.GJ. Maes met medewerking van H. Lohman ofm (p. 146-236, met 1625 bibliografienurnmers). De inventaris en bibliografie zijn ontsloten door registers op personen, onderwerpen, instellingen en plaatsnamen (p, 237-289).

2 VgL E.A. Geerdink, *De armoede, het christendom en de staat.* Uit de nagelaten schriften uitgegeven door E. Geerdink. Amsterdam 1873.

voor het sociale vraagstuk in de moderne zin. De publicaties van de jezuïet A. van Gestel over pauperisme en liberalisme droegen ook al weinig bij tot een beter inzicht in de maatschappelijke ontwikkeling. [1] Zijn jongere confrater P. Bruin zag evenmin een andere oplossing voor de sociale kwestie dan een beoefening van de christelijke liefdadigheid.? Meer dan dit 'probate middel' hadden de Nederlandse katholieken, hun politieke leider dr. Herman Schaepman incluis, op dat moment niet aan te bieden.

In verschillende andere landen bestonden wel diverse scholen en richtingen, waartussen niet alleen weinig samenhang bestond maar die elkaar op fundamentele punten zelfs tegenspraken. Rond deze tijd begon zich wel geleidelijk een 'officiële' sociale leer uit te kristalliseren, met als voornaamste brandpunten Genève en Luik.ê De Franse katholieken leverden van hun kant diverse modellen van sociale actie, terwijl hun Duitse geloofsgenoten veeleer op theoretisch gebied met het sociale vraagstuk bezig waren, met name onder invloed van de geschriften van Von Ketteler. Deze laatste werd door paus Leo XIII bij de presentatie van de encycliek *Rerum Novarum* dan ook 'onze grote voorloper' genoemd.

Met deze encycliek was de grondslag van de katholieke sociale leer gelegd, de 'rnagna charta' voor de sociale orde volgens katholieke inzichten gegeven." *Rerum Novarurn* is voor Ariëns sinds de verschijning in 1891 de meest gezaghebbende bron geweest. Niet alleen omdat de paus gesproken had over een onderwerp op een moment dat daar grote behoefte aan was, maar ook omdat Ariëns sinds zijn jarenlange studie in de Eeuwige Stad Rome en speciaal Leo XIII extra hoog schatte. Voor de politiek van deze paus om de kerk en de wereld met elkaar te verzoenen, stond Ariëns dusdanig open, dat men hem gerust als een garde-officier van de leonijnse strategie op sociaal gebied kan beschouwen.> De talrijke documenten van Leo XIII - van encyclieken tot gelegenheidstoespraken vormden voor Ariëns het richtsnoer van zijn denken en handelen.

Na de paus was de bisschop van Mainz Wilhelm Emmanuel von Ketteler zijn be-

1 Vgl. W. van den Heijning, *Adrianus van Gestel s.j. (1830-1900) en zijn standpunt in de sociale kwestie.* Doctoraalscriptie Theologische Faculteit, Tilburg 1980.

2 Vgl. P.B. Bruin SJ, 'De sociale roeping der christelijke liefdadigheid', in: *Studiën,* 29(1887), p. 171-210.

3 Vgl. hiervoor '1886-1901: Ariëns aan het front van de arbeidersbeweging', sub: 1886-1889.

4 Over de encycliek *Rerurn Novarurn* zijn in de loop der jaren tal van publicaties verschenen (vgl. o.a. hiervóór '1886-1901: Ariëns aan het front van de arbeidersbeweging', noot 7). De recente literatuur is behandeld door P. Hafner in het artikel: 'Katholische Soziallehre und Ideologie. Zeitbedingte EJemente in der Eigentumslehre der Enzyklika Leos XIII. "Rerum Novarum"', in: *Civitas,* 35(1980), p. 412-447.

5 Vgl. B. McSweeney. *Roman Catholicisrn. The Searchfor Relevanee* (Oxford 1980), p. 74-80.

langrijkste leidsman op 'leerstellig' gebied.' In het algemeen trouwens ontleende Ariëns zijn katholiek-sociaal gedachtengoed in hoge mate aan Duitsland, met name in het naburige Rijnland waar Mönchen Gladbach zich omstreeks 1890 ontwikkelde tot het centrum van de Duitse katholiek-sociale beweging. Op initiatief van de sociaal bewuste fabrikant Franz Brandts was in deze textielstad de priester dr. Franz Hitze begonnen met organisatorische en publicistische activiteiten op sociaal gebied. Ariëns heeft Hitze, die adviseur was van het verbond van katholieke *werkgevers* in Duitsland, enkele malen persoonlijk ontmoet.? maar heeft hoofdzakelijk contact met hem gehad door diens publicaties. Deze hebben de Enschedese kapelaan ten zeerste geholpen zijn weg te vinden in het nog weinig ontgonnen sociaal terrein. Het *Staatslexikon,* waarvan in 1887 de eerste aflevering verscheen (onder meer met een zéér uitvoerige bijdrage van Hitze over de 'Arbeiterfrage'), gold voor Ariëns als een sociale 'bijbel'. Hij leefde en werkte goeddeels uit dezelfde natuurrechtelijke, neoscholastieke en katholiek-emancipatorische geest die dit naslagwerk ademde.!

Bij het zoeken naar een geschikte (katholieke) organisatievorm bood het Duitse katholicisme - afgezien van de gezellenverenigingen - weinig aanknopingspunten. In België en Frankrijk bestonden al wel katholieke arbeidersorganisaties, maar deze waren Ariëns in de eerste fase ofwel nog met bekend, ofwel ze werden door hem niet geschikt bevonden. In ieder geval vindt men geen aanwijzingen dat zijn gedachten hiernaar zijn uitgegaan. Te meer schijnt hij zich georiënteerd te hebben op ontwikkelingen in zijn directe omgeving. Diverse vermeldingen wettigen de veronderstelling dat Ariëns zich vooral in de beginfase van de arbeidersbeweging, de jaren 1890-92, heeft laten inspireren door de sociale opvattingen en organisaties van de gere-

Over de Duitse katholiek-sociale leer en beweging en meer in het bijzonder over Von Ketteler is sinds het eind van de vorige eeuw een omvangrijke literatuur verschenen. Gedurende de laatste tien tot vijftien jaar zijn in Duitsland opmerkelijk veel publicaties (her)uitgegeven met betrekking tot de 'katholische Soziallehre', zowel van wetenschappelijke als van meer populariserende aard. V gl. o.m. W. Gottschalch, F. Karrenberg en *F.l.* Stegmann, *Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland.* München, Wien 1969 (m.n. p. 325-560: FJ. Stegmann. 'Geschichte der sozialen Ideen im deutschen Katholizismus'); O. von Nell-Breuning, *Wie sozial ist die Kirche? Leistung und Versagen der katholischen Soziallehre.* Düsseldorf 1972; A. Rauscher en L. Roos, *Die soziale Verantwortung der Kirche. Wege und Ërfahrungen von Ketteler bis heute.* Köln 1977.

2 Voor de beweringen van Van de Pas en Schräder (en via hen van *l.G.* van Schaik"), dat Ariëns "drukke relaties had met de grote man te München-Gladbach", "daar kwam hij veel, confereerde en correspondeerde hij mee", die zij bij gelegenheid hebben geuit, zijn noch in de correspondentie noch in andere stukken afdoende bewijzen te vinden. Vgl. W. van de Pas. *Alfons Ariëns* (Utrecht 1958), p. 79; *M.I.* Schräder. 'De verhouding tussen Ariëns en Schaepman', in: *MemoReeks,* cahier 7, p. 74. Wel blijkt zowel uit de brieven als uit andere documenten die in dit boek zijn opgenomen, dat Ariëns de geschriften van Hitze zorgvuldig bijhield en ook aan anderen aanprees.

3 Het *Staatslexikon is* uitgegeven op initiatief van de Görres-Gesellschaft, de organisatie van katholieke Duitse geleerden. De redactie was in handen van Georg von Hertling. Vgl. C. Bauer. 'Das Staatslexikon der Görres-Gesellschaft. Spiegel der Entwicklung des deutschen Katholizismus', in: C. Bauer, *Deutscher Katholizismus. Entwicklungslinien und Profile* (Frankfurt 1964). p. 54-66.

formeerden.!

In het voorbeeld van enkele Twentse afdelingen van Patrimonium had hij bovendien een zeer praktisch model van christelijk-sociale beginselen en organisaties bij de hand. Het Christelijk-Sociaal Congres (1891) en de Christelijke Patroonsvereniging boden eveneens het katholieke luchtledige van die dagen althans énig theoretisch en organisatorisch houvast. Als aanwijzingen voor de gereformeerde invloed op Ariëns, speciaal in organisatorisch opzicht, zijn ook enkele treffende parallellen te beschouwen. Abraham Kuypers antithetische denktrant heeft in Ariëns een roomse tegenhanger. Eveneens valt hun beider nadruk op de christelijke samenleving op als alternatief van de bestaande orde.

Behalve door Kuyper heeft Ariëns zich vermoedelijk niet minder laten inspireren door ds A.S. Talma, die zowel door zijn optreden in Patrimonium, waar hij de moderne vakbondsgedachte voorstond, als in de Antirevolutionaire Partij, waar hij de sociale richting vertegenwoordigde, treffende overeenkomsten vertoonde met zijn eigen idealen. Talma was bovendien actief in de drankbestrijding. De gelijktijdige emancipatie van een gezindte (de Doleantie) en de 'vierde stand' (Patrimonium) heeft Ariëns waarschijnlijk nog het meest aangetrokken. Zowel in zijn visie als in die van de gereformeerde voormannen waren emancipatie en geloofsbehoud onderling samenhangende doelen van de sociale organisaties. Vermoedelijk ligt hier ook één van de hoofdverklaringen voor de later met succes nagestreefde samenwerking in de interconfessionele vakbond Unitas. Grote sympathie had Ariëns ook voor de politieke organisatie van de gereformeerden in de Antirevolutionaire Partij, met hun nadruk op democratische procedures en programmatische eenheid. Vandaar dat hij naast sociale ook politieke samenwerking in de Coalitie toejuichte.

Typerend voor de eclectische werkwijze van Ariëns is, dat hij de denkbeelden voor het praktische sociale beleid in vele gevallen weer elders opdeed, zo nodig ook buiten de katholieke of zelfs christelijke gezichtskring. Hij legde hierbij een opvallende voorkeur voor empirische informatie aan de dag. Zijn kennis over het arbeidersvraagstuk heeft hij behalve door gegevens die hij zelf verzamelde (bij voorbeeld over arbeidsduur, lonen, vrouwen- en kinderarbeid, ongevallen, huisvesting, drankmisbruik) met name ook ontleend aan de beide arbeidsenquêtes die in deze jaren zijn gehouden.

Opmerkelijk is verder dat hij zich over de kapitaalzijde van het maatschappelijk vraagstuk vooral heeft geïnformeerd door contacten met en publicaties van 'sociaal

V gl. *Bronnen katholieke arbeidersbeweging Nederland,* o.rn. de Documenten 7) 8, 28 en 37; vgl. ook B. Kruithof, 'Trouw aan het beginsel. De christelijk-sociale beweging in Nederland van ca. 1875 tot 1909', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis.* 7(1981), p. 347-373.

voelende' ondernemers. De Delftse fabrikant J.e. van Marken heeft na en naast Leo XIll, Von Ketteler en Patrimonium misschien wel het 'zien, oordelen en handelen' van Ariëns op sociaal gebied het meest beïnvloed. Ook al voelde Ariëns zich natuurlijk sterk aangetrokken tot de katholieke voorbeelden, die in het buitenland door Franz Brandts en Léon Harmel en in eigen land door Vlekke en Van Besouw werden gesteld, toch heeft het Delftse model jarenlang als exemplarisch voor hem gegolden. In de directe Twentse omgeving miste hij deze voorbeelden, met de Hengelose fabrikant Stork als een enigszins gunstige uitzondering.

Ariëns was trouwens in het algemeen erg ontvankelijk voor praktische en liefst ook persoonlijke voorbeelden. Om die reden spraken de Engelse vakverenigingen hem sterk aan, inclusief hun leiders.' Ook het optreden van de Engelse 'arbeiderskardinaal' Manning, in het bijzonder diens tussenkomst bij de Londense dokwerkersstaking van 1890, zag hij ais een nastrevenswaardig voorbeeld. Wat hij de arbeiders regelmatig voorhield - woorden wekken, voorbeelden trekken - was in hoge mate ook op hem zelf van toepassing. Voorts was hij onder de indruk van hetgeen in die jaren in Duitsland aan sociale wetgeving tot stand kwam. Hieraan ontleende hij - evenals TaIma - het inzicht, dat staatsbemoeienis onontbeerlijk was voor een gezonde ontwikkeling naar meer sociale zekerheid ten behoeve van de arbeiders.

Ariëns betrok de informatie die hij voor zijn dagelijkse praktijk nodig had, behalve uit persoonlijke en schriftelijke relaties, vooral uit dag- en weekbladen. Voorzover relevant voor het onderwerp van dit boek hebben we kunnen vaststellen dat hij zeker de volgende periodieken las: de landelijke katholieke kranten *Het Centrum* en *De Tijd,* de Twentse bladen *Recht door Zee* (socialistisch) en *Weekblad voor Oldenzaal en Omstreken* (katholiek), en op sociaal gebied *Arbeiterwohl* en *Sociaal Weekblad.* Vooral door de twee laatstgenoemde bladen hield hij zich op de hoogte van de jongste ontwikkelingen en denkbeelden over sociale zaken, bij voorbeeld met betrekking tot de Duitse sociale wetgeving en de Engelse vakbeweging. In later jaren kwam daar ook het blad *Unitas* bij, voorzover hij dit niet reeds kende uit eigen medewerking.

Zeer waarschijnlijk kreeg hij (in alfabetische volgorde) ook de volgende periodieken regelmatig onder ogen: *De Baanbreker, de Fabrieksbode* (Delft), *De Katholiek, De Katholiek-Democraat, Kölner Correspondent, Provinciale Overijselsche en Zwolsche Courant, Recht voor Allen, De Telegraaf, De Volksbanier* en *De Volksvriend* (drankbestrijding). Veelal was hij mogelijk door informatie van derden - ook met de inhoud van andere dan de hierboven reeds genoemde socialistische bladen

1 Vgl. *Bronnen katholieke arbeidersbeweging Nederland,* O.ID. Document 129.

bekend, zoals: *De Roode Duivel, De Textielarbeider, De Volkstribuun, De Volksvriend* (Zwolle) en *Voorwaarts.* Met het oog op de activiteiten van de Duitse interconfessionele vakverenigingen zag hij in latere jaren misschien ook zo nu en dan *Der Christliche Textilarbeiter,* de *Kölnische Volkszeitung* en de *Westdeutsche Arbeiterzeitung.* In ieder geval kende hij deze bladen, zoals hij ook een aantal Belgische bladen kende, maar het is niet bekend, of en hoe regelmatig hij deze zag. Voor dit nogal rijke arsenaal aan periodieke informatie kon hij in later jaren vermoedelijk ook terugvallen op de hoofdredacteur van *Het Centrum,* Gisbert Brom, in wie hij over een directe journalistieke bron beschikte.

Uit het voorgaande zal het duidelijk zijn dat Ariëns niet verzuimd heeft om zich een geestelijke uitrusting aan te schaffen voor zijn katholiek-sociale pionierswerk onder de katholieken van Twente en Nederland. Maar ook zal het duidelijk geworden zijn, dat de uitrusting van een nogal specifieke samenstelling was: behalve 'leerstellige' en 'voorbeeldige' onderdelen bevatte deze hoofdzakelijk 'tijdgebonden' bestanddelen, gewonnen uit periodieken van de dag of de week. Om te achterhalen of zijn bagage nog omvangrijker was, zou het nodig zijn om te weten, wat zijn boekenkast nog meer bevatte dan het *Staatslexikon,* of documenten van Leo XIII en geschriften van Von Ketteler, of de werken van Hitze of Quack.! Als het al veel meer geweest zou zijn, dan heeft hij zo goed als zeker in de fysieke onmogelijkheid verkeerd om meer tot zich te nemen dan hij al las. Grote denkers op sociologisch terrein hebben hem niet beïnvloed; hij was zelf ook geen denker maar een doener. Vanuit deze actiegerichtheid had hij een vanzelfsprekende interesse voor de actualiteit van de om hem heen grijpende veranderingen, veel meer dan voor de achterliggende structuren hiervan, met alle voordelen maar zeker ook beperkingen vandien.

Door hun actuele betrokkenheid munten de bronnen die Ariëns zelf heeft voortgebracht over het algemeen uit door realiteitszin, concreetheid, en vooral door een onmiddellijke bewogenheid. Daar staat tegenover dat ze ook een aantal tekortkomingen vertonen die onmiskenbaar samenhangen met de beperkingen van een met de be-Iangstelling-van-de-dag krimpende horizon. Onder meer komt dit tot uiting in een bekrompen visie op het socialisme, en alles wat daar maar in de verte op lijkt. Voortdurend is Ariëns met het socialisme in de weer, soms aanvallend maar meestal verdedigend, waarbij hij zich bijna uitsluitend van apologetische argumenten be-

Ariëns' oproepen in *De Katholieke Werkman* om geleende boeken en brochures terug te bezorgen, geven ook niet meer dan summiere aanwijzingen (vgl. *De Katholieke Werkman,* 21 dec. 1894,9 okt. 1896, 30 sept. 1898). In het archief bevinden zich twee titellijsten van boeken en brochures, maar deze bevatten hoofdzakelijk publicaties op spiritueel gebied. Vgl. *Archief Ariëns,* nr. 1573 en 635.

dient, vertrekkend vanuit sterk geschematiseerde opvattingen.'

Ook indien men wil aannemen dat noch 'de overzij' noch 'deze zijde' veel hebben nagelaten om hun tegenstellingen en conflicten aan te scherpen, valt het op dat Ariëns het socialisme met een bijna blinde vooringenomenheid heeft benaderd. Behalve dat hij hierin een kind van zijn tijd was en meer speciaal van zijn katholieke en clericale milieu, heeft die partijdige eenzijdigheid ook te maken met zijn actueel reagerende benaderingswijze. Omdat de Nederlandse socialisten van die dagen, zoals zij in de diverse bladen en andere strijdschriften aan het woord kwamen, niet meer dan een maatschappijfilosofie van de vaak koude grond verkondigden, konden de reacties van Ariëns zich ook nauwelijks tot vruchtbrengende artikelen op dit gebied ontwikkelen. Uit niets blijkt ook dat hij in deze jaren serieuze pogingen heeft gedaan om zijn hoogstens derde- of tweedehands kennis van LassalIe, Bebel en een enkele vroege Franse socialist - om nog maar te zwijgen van Marx en Engels - te verbeteren door kennisneming van hun geschriften.?

Over het geheel gezien moet men vaststellen dat aan de bronnen van Ariëns - in beide opzichten - een slechts summiere maatschappelijke theorie ten grondslag ligt. Met reden kan men zich afvragen, of deze priester zowel qua financieel-economische als vooral sociologische kennis wel voldoende toegerust was voor de verantwoordelijke taak die hij op zich nam. Maar ook hier geldt, dat hij vergelijkenderwijs nog niet eens zo ongunstig afstak bij tijdgenoten sociale pioniers. Niettemin is het van belang om bij lezing van de hier opgenomen bronnen de gesignaleerde beperkingen in het oog te houden. Ariëns opereerde vanuit een begrensd maatschappelijk concept: een moeizaam laveren tussen *persoonlijke* en *maatschappelijke* verantwoordelijkheid, gespannen zoekend naar een derde weg tussen kapitalisme en socialisme.

Behalve door botsingen met deze polen is een effectief opereren ook aanhoudend belemmerd door allerlei tweeslachtigheden, omdat Ariëns de doelstellingen van de arbeidersbeweging nogal eens vermengde: het sociale en het pastorale aspect, de katholieke emancipatie en de sociale emancipatie, de algemeen christelijke en de katholieke organisatie. Om toch koers te houden in een wirwar van tegengestelde belangen en opties is hij gevaren op het kompas van de christelijke mens- en levensbeschouwing, erop gericht het tijdelijk en geestelijk welzijn te bereiken. Een eigen visie op de mens, die men als een religieus gekleurde antropologie kan duiden en

1 Een treffend voorbeeld hiervan is Bronnen *katholieke arbeidersbeweging Nederland,* Document 80.

2 Toen Ariëns reeds uit Enschede vertrokken was, heeft hij getracht dit tekort alsnog wat in te halen. In 1903 en 1904 heeft hij uitvoerige teksten voorbereid over Ferdinand LassalIe en Karl Marx met het oog op een of meer toespraken. Vgl. *Archief Ariëns,* nr. 1061 en 1074.

waarbinnen met name ook de verhouding van mens en werk behalve in een aards uitzicht op sociale rechtvaardigheid ook in een transcendent perspectief wordt geduid, is wellicht het meest kenmerkende maar ook het moeilijkst peilbare element in Ariëns' bronnen van de katholieke arbeidersbeweging.'

Voor een uitgave van Ariëns' bronnen van de katholieke arbeidersbeweging moesten indertijd al stringente keuzes gemaakt worden. Voor band 2 van dit dossier-Ariëns met Documenta is vervolgens nog weer een keuze gemaakt uit die eerdere selectie. Daarom is het van belang de gemaakte keuzes toe te lichten. De eerste beperking betrof de keuze van bronnen uit de Enschedese periode. Maar zelfs uit die vijftien jaren konden niet alle in aanmerking komende teksten worden opgenomen. Na een zorgvuldige bestudering van de volledige Ariëns-collectie, zowel de ongedrukte als de gedrukte stukken, kon vastgesteld worden, dat een integrale publicatie van de bronnen betreffende de katholieke arbeidersbeweging niet alleen onmogelijk maar evenmin noodzakelijk of gewenst zou zijn vanwege de onvermijdelijke overlappingen en verdubbelingen. Op grond van deze overwegingen is besloten een selectie van de beschikbare bronnen uit te geven, ondanks de niet geringe bezwaren die hieraan kleven. Van de beschikbare brieven is ongeveer drie kwart opgenomen. Van de toespraken is een derde deel opgenomen en van de publicaties ruim een tiende deel.

Het is onmogelijk exacte aantallen te geven, omdat men zowel in het geval van de toespraken als van de publicaties, en nog veel meer bij de brieven erover kan twisten welke stukken (geheel of gedeeltelijk) betrekking hebben op het onderwerp van dit boek. Wat de toespraken betreft zijn in ieder geval de preken principieel buiten beschouwing gebleven, omdat deze naar aard en inhoud niet in aanmerking kwamen. Voorzover te achterhalen is met behulp van de teksten die bewaard zijn, heeft Ariëns in zijn Enschedese tijd minstens 160 toespraken gehouden. Ook hier is het precieze aantal niet vast te stellen. omdat het niet in alle gevallen duidelijk is of we met werkelijk uitgesproken teksten te doen hebben. dan wel met concepten of omwerkingen. Ongeveer 140 teksten hebben op de arbeidersbeweging betrekking. Van de 874 nummers die de bibliografie van *kapelaan* Ariëns (de Enschedese periode derhalve) omvat, houden tussen 650 en 700 titels meer of minder verband met de arbeidersbeweging, naar gelang men bepaalde onderwerpen er wel of niet toe rekent, met name uit de drankbestrijding.

Hoe dan ook, er zijn veel meer bronnen niet dan wel opgenomen in het boek *Bronnen van de katholieke arbeidersbeweging.* Hieruit is ten behoeve van het 'Dossier-Ariëns' in de band 'Pionier van de katholieke arbeidersbeweging' nog weer een

V gl. M.D. Chenu, *La 'doctrine sociale' de l'église comme idéologie* (Paris 1979), p. 42-43, 53; Harmsen, Perry, Van Gelder. *Mens-en-werk,* p. 17-18.

selectie gemaakt. Evenals voor de boekuitgave zijn ook nu weer de meeste documenten zogezegd 'overgebleven', na moeizaam wikken en wegen. Als uitgangspunt voor de selectie heeft gegolden, een dossier samen te stellen dat het denken en handelen van Ariëns als grondlegger van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland weerspiegelt. Het ging daarbij om het documenteren van de *representatieve* ontwikkelingslijnen van ideeën en organisaties.

Ariëns erflater

Over welke Nederlandse katholiek van de negentiende en twintigste eeuw is zoveel geschreven als over Alphons Ariëns? Al tijdens zijn leven is op zijn werk en persoon de aandacht gevestigd in diverse publicaties, vooral in dag- en weekbladen bij bijzondere gelegenheden zoals jubilea.' Na zijn dood is een stroom van publicaties op gang gekomen die tot in onze tijd aanhoudt. Naast een groot aantal artikelen in de pers, die meestal zijn verschenen bij de herdenking van zijn sterfdag op 7 augustus.ê is ook een hele rij brochures en boeken over Ariëns gepubliceerd.J Drie golven publicaties kan men onderscheiden: een eerste hausse gedurende een tiental jaren na de dood van Ariëns, een tweede tijdens de jaren vijftig, mede onder invloed van het proces tot zaligverklaring, en een derde aan het einde van de jaren zeventig, onder meer naar aanleiding van de vijftigste herdenking van zijn sterfdag.

Uit al deze publicaties spreekt een grote verering voor de persoon van Ariëns. Vele ervan zijn dan ook bedoeld als ondersteuning voor zijn eventuele zaligverklaring door de rooms-katholieke kerk, en sommige hebben zelfs rechtstreeks met het kerkrechtelijk vereiste proces van de zaligverklaring te maken. Een van de voorwaarden om 'tot de eer van de altaren verheven' te worden is de verering door de gemeenschap van de gelovigen. Gelet op deze hagiografische achtergronden ligt het voor de hand, dat de meeste van deze publicaties weinig kritisch van opzet zijn, althans niet ten aanzien van Ariëns.

Nagenoeg alle publicaties kenmerken zich door een verheerlijking van de *priester* Ariëns en leggen sterk de nadruk op diens heldhaftige beoefening van allerlei christelijke deugden, in het bijzonder die van onbaatzuchtige naastenliefde. De titels spreken in dit opzicht vaak al voor zich. De deugden worden meestal in het bijzonder gerelateerd aan Ariëns' sociale activiteiten, waardoor deze ook in een bepaald licht komen te staan. Als 'apostel van de kentering' wordt hij bij uitstek een heilige van de

1 V gL AA, nr. 1862. In het Ariëris-archief worden diverse pakken met persknipsels over Ariëns bewaard.

2 Vgl. AA, nr. 1863-1865.

3 V gl. de betreffende lijst in het overzicht van geraadpleegde literatuur.

moderne tijd genoemd.

De grote animator van de verering voor Ariëns is Gerard Brom geweest. Hij was de jongste broer van de priester Gisbert Brom, een vertrouweling van Ariëns uit de Enschedese tijd. Al met zijn jeugdwerk *De Nieuwe Kruistocht* over de ontstaansgeschiedenis van de katholieke drankbestrijding gaf Gerard Brom in 1909 blijk van een intense bewondering voor het werk van Ariëns. Tien jaar later onderstreepte hij die overtuiging nog eens door een artikel in het door hem zelf geredigeerde toonaangevende tijdschrift *De Beiaard.* Na de dood van Ariëns tot aan zijn eigen dood dertig jaar later heeft Gerard Brom, die inmiddels hoogleraar was geworden aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, zich in verschillende hoedanigheden ingespannen om de gedachtenis aan zijn 'geestelijke held' levend te houden en liefst ook te canoniseren. Vooral ook aan hem is te danken, dat een indrukwekkende hoeveelheid documentatie van en over Ariëns is verzameld en bewaard. Als voorzitter van het Ariëns-comité is hij ook de promotor geweest van het proces tot Ariëns' zaligverklaring.

Voorgoed is de naam van Gerard Brom verbonden met die van Ariëns door zijn tweedelige biografie over de vereerde voorman. Veertig jaar na dato nog laat zich deze biografie ondanks de onmatige omvang als een meeslepend epos lezen, en kan men deze nog steeds rekenen tot de meesterwerken onder de overigens met biografieën niet zo rijk bedeelde Nederlandse historiografie. Ondanks de kritiek die uit katholieke kring meteen ook is geuit op Broms vooringenomen eenzijdigheden, waaraan het boek ook zeker laboreert.! heeft het als standaardwerk tot de dag van vandaag de visie op Ariëns bepaald. De wetenschappelijk betekenis van het werk is met name gelegen in de veelzijdige bronnen die Gerard Brom heeft benut. Niet alleen heeft hij Ariëns persoonlijk goed gekend, maar ook met diens vele gedrukte en ongedrukte stukken is hij beter dan wie ook vertrouwd geweest. Via zijn broer Gisbert beschikte Gerard Brom bovendien over achtergrondinformatie die in het bijzonder voor de Enschedese jaren van Ariëns verhelderend was. Daarnaast heeft hij bij vele

De twee lijvige delen van het boek (resp. 631 en 741 blz.) zijn in 1941 verschenen, nog juist voor de papierschaarste ten gevolge van de oorlog. De faam was het boek al vooruitgesneld; zelfs zonder reclame of recensies was het binnen weinige weken uitverkocht. (V g!. Voorwoord van Gerard Brom bij de tweede uitgaaf van het boek in *t950.)* De recensenten die het boek zouden beoordelen, kregen wèl te kampen met papierproblemen en vooral met de opheffing van tijdschriften. De dominicaner pater B.H. Molkenboer, collega van Gerard Brom aan de Nijmeegse universiteit, verspreidde om die reden een gestencilde open brief over het Ariëns-boek, waarin hij niet verheelde naast waardering ook flinke kritiek op Broms heldenverering te hebben. Noch van deze kritiek noch van andere die hem ter ore kwam, was Gerard Brom evenwel erg onder de indruk, zoals blijkt uit de correspondentie met Jan Nieuwenhuis in verband met diens boek over Ariëns (vgl. *Archief Jan Nieuwenhuis,* nr. 44, in het Katholiek Documentatie Centrum.) Zijn geprononceerde opvattingen heeft Gerard Brom dan ook zeker niet afgezwakt in de 'Nieuwe uitgaaf van het boek, dat in 1950 als een bewerking voor "een ruimere kring van lezers" onder dezelfde titel is verschenen. Deze 'populaire' uitgave, waarin het wetenschappelijk apparaat ontbreekt, beslaat nog altijd ruim 700 bladzijden.

bekenden en vrienden van Ariëns systematisch gegevens verzameld. [1]

Voor wie zich wil verdiepen in de ontstaansgeschiedenis van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland is het boek van Brom van onvervangbare betekenis. Het eerste deel is behalve aan de jeugd- en studiejaren van Ariëns hoofdzakelijk gewijd aan diens sociale pioniersrol in Enschede. Over deze bewogen periode uit het leven van Ariëns weet Brom zoveel mee te delen op basis van een grondige kennis van de bronnen, aangevuld met waardevolle inlichtingen uit de eerste en tweede hand, dat een onderzoeker van de (katholiek-) sociale geschiedenis van Nederland niet buiten dit werk kan. Met dit eerste deel heeft Brom ook de meeste kritiek uit katholieke kring over zich afgeroepen. Die kritiek gold in het bijzonder de ophemeling van Ariëns die gepaard ging met een zwartmakerij van Schaepman. In de behoefte om zijn held nog groter te doen schijnen heeft Brom de roomse priester-staatsman Schaepman laten vellen door de arbeiderskapelaan Ariëns.

Dit klassieke verhaal van Goliath en David is door J. Witlox - biograaf van de tegenpartij Schaepman - kernachtig getypeerd als "een erezuil op een slagveld't.? Blijkens zijn belijdenis van het augustijnse motto 'Victor quia victima' aan het begin van het eerste deel heeft Brom zich van meet af voor ogen gesteld om Ariëns als het zegevierende slachtoffer van het strijdtoneel van de katholieke emancipatie te voeren, en nog wel als een héilige winnaar. Precies deze aprioristische en antithetische trekken hebben deze biografie gestempeld tot een product van zijn tijd, dat de strijdlustige idealen van een katholieke generatie vertolkte die met de auteur zelf al aan het verdwijnen was. Terecht heeft Rogier in zijn getuigenis voor de Causa Ariëns er dan ook op gewezen dat dit grootse werk hier en daar ontsierd wordt door de zwart-wit tekeningen, die vooral aan de artistieke 'overkill' van de auteur te wijten zouden zijn-' In feite herhaalde hij hiermee de kritiek die pater B. Molkenboer OP al direct na het verschijnen aan zijn collega Brom had laten weten in een 'open brief.

Hoe dan ook, Gerard Brom geldt nog onverminderd als de Ariëns-kenner bij uitstek. Geen van de auteurs die na hem over Ariëns geschreven hebben, kunnen het bij Brom halen, noch wat de literaire noch wat de wetenschappelijke waarde van hun werk betreft. In meer of mindere mate wordt in alle navolgende publicaties voortgebouwd op het werk van Brom. De twee delen zijn er ook omvangrijk en gedetailleerd genoeg voor. Dat neemt niet weg dat er na Brom wel enkele publicaties zijn verschenen die op bepaalde punten het door Brom geschetste Ariëris-beeld aanvullen

1 Vgl. 'Herinneringen aan Alfons Ariëns', in: *MemoReeks*, cahier 7, Nijmegen 1978.

2 Inlichting van J.CP.A. van Laarhoven.

3 *Positio super causae introductione Beatificatienis et Canonizationis Servi Dei Alfonsi M. Ariëns*, p.569.

C.q. enigszins corrigeren. Het geromantiseerde 'levensbeeld van dr. Alfons Ariëns' dat door Jan Nieuwenhuis is geschreven in overleg met Gerard Brom, valt hiertoe nog niet te rekenen; daarvoor staat het te dicht bij het werk van Brom. De hoogleraar L.J. Rogier hield in 1953 bij de 25ste herdenking van de sterfdag van Alfons Ariëns een rede waarin hij deze 'apostel en pionier' in Brornmiaanse geest aan katholiek Nederland ten voorbeeld stelde.' Van alle auteurs is Willem van de Pas het meest kritisch ingesteld ten opzichte van Broms visie op Ariëns, met name wat de relatie met Schaepman betreft. De gezwollen ondertitel doet weliswaar anders verwachten, maar in vergelijking met andere publicaties wordt Ariëns in Van de Pas' boek opmerkelijk nuchter beoordeeld. In een bondige, tamelijk zakelijke stijl behandelt Van de Pas in het bijzonder Ariëns' sociale betekenis. Behalve op de relatie met Schaepman gaat hij ook nogal uitvoerig op de Unitas-kwestie in, waarbij hij als 'hofgeschiedschrijver' van de Katholieke Arbeidersbeweging op dat moment nog duidelijk de gevestigde organisatie rechtvaardigt als de enig juiste ontwikkeling van de geschiedenis.?

Aan het einde van de jaren zeventig heeft pater Han Lohman OFM twee publicaties het licht doen zien. Als vice-postulator van het zaligverklaringsproces heeft hij zich ten doel gesteld om Ariëns' geur van heiligheid in woord en beeld te verspreiden. Hij onderscheidt zich van andere auteurs nà Brom vooral hierdoor dat hij Ariëns kent uit de bronnen; door zijn jarenlange omgang met de geschriften van Ariëns heeft hij een omvangrijke feitenkennis opgedaan, op grond waarvan hij de visie van Brom hier en daar kan aanvullen en dat ook met de nodige vrijmoedigheid doet, maar overigens niets wezenlijks toevoegt.

Bij het overzien van de overige literatuur die over Ariëns is verschenen, vallen twee - met elkaar verband houdende - tekorten op. Vrijwel alle publicaties hebben een hagiografisch en derhalve weinig kritisch karakter. Ariëns komt hieruit eerder naar voren zoals de auteurs hem wensen te zien dan zoals hij uit de bronnen gekend kan worden. Aldus is in de loop van de jaren een Ariëns-rnythe gegroeid, die dringend doorgelicht moet worden. Want het is maar de vraag of het werk van Ariëns als

Vgl. L.J. Rogier, *Alfons Ariëns. Apostel en pionier*. 's-Hertogenbosch 1954. Als toenmalige voorzitter van het Ariëris-comité diende Rogier in 1956 ook het officiële verzoek in bij de aartsbisschop van Utrecht om het proces tot zaligverklaring van Ariëns te openen. In 1958 vond de installatie van de desbetreffende kerkelijke rechtbank plaats.

2 In de opvattingen over de verhouding van Ariëns en Schaepman, en over de rol van Ariëns inzake de Unitaskwestie, ondersteunt Van de Pas onmiskenbaar de visie van J.G. van Schaik, die veertig jaar lang geestelijk adviseur van de diocesane en landelijke katholieke arbeidersorganisaties was geweest. Van Schaik was het grondig oneens met Brom op bovengenoemde punten en heeft zelfs het plan gehad om een boek te schrijven met zijn memoires ten einde Schaepman te rehabiliteren, maar daar is het niet meer van gekomen. Vgl. J. Veldman, 'Een nieuwe bijdrage tot de sociale geschiedenis', in: *Lering en Leiding*, 25(1975), p. 29.

sociaal voortrekker recht wordt gedaan met de sterk eenzijdige vergeestelijking van zijn betekenis, zoals het nog veel meer de vraag is of de geschiedschrijving van de katholieke arbeidersbeweging gediend is (geweest) met de 'heiligspreking' van de stichter. Het voortleven van de mythe hangt nauw samen met het verwaarlozen van de bestudering van Ariëns uit zijn eigen geschriften.

Van een geheel andere kleur was al de publicatie die in 1980 verscheen bij gelegenheid van de tentoonstelling 'Een priester onder de arbeiders' die over de Enschedese jaren van Ariëns is gehouden. Nieuwe gegevens of inzichten leverde deze deelstudie van B. Hesselink niet op, maar de auteur plaatste Ariëns wel in een andersgeaarde context, wat vooral neerkwam op een sociaal-historisch gerichte interesse voor het werk van Ariëns in Enschede. Mede dankzij een opleving van de belangstelling voor de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging in de jaren zestig en zeventig, kwam ook het werk en de betekenis van Ariëns in een ander historisch perspectief te staan.

Na de studie van Gerard Brom had geen systematisch wetenschappelijk onderzoek van de toch ruimschoots voorhanden bronnen meer plaats gevonden. Sindsdien had het lijvige standaardwerk van Brom als uitputtende bron voor Ariëns gefungeerd. Toegegeven, de verleiding van deze magistrale biografie was en is nog steeds groot, maar voor wetenschappelijk onderzoek dat is gericht op vernieuwing van inzichten, is een dergelijke indirecte toegang tot het werk van Ariëns evenwel niet aanvaardbaar. Steekhoudender was het excuus dat de bronnen uitermate moeilijk toegankelijk waren. Naast veelongedrukte geschriften heeft Ariëns ook talrijke publicaties nagelaten, maar het ontbrak aan efficiënte instrumenten om ze te raadplegen. Het Katholiek Documentatie Centrum heeft de taak op zich genomen de collectie-Ariëns voor wetenschappelijk onderzoek te ontsluiten met professionele middelen: een inventaris voor de archiefstukken en een bibliografie voor de publicaties. Op basis van deze werkzaamheden is niet alleen de totale omvang van de collectie in kaart gebracht, maar kon ook de authenticiteit van de onderscheiden documenten worden vastgesteld. In de publicatie *Inventaris en bibliografie van de Collectie Alfons Ariëns* is verslag gedaan van de bevindingen van het verrichte onderzoek.!

In 1982 is de publicatie *Bronnen van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland: toespraken, brieven en artikelen van Alphons Ariëns, 1887-1901* uitgegeven door Jan Roes. Deze publicatie is tot stand gekomen op verzoek van het Ariëns-comité, dat had besloten om de gelden die in de loop der jaren waren ingezameld

Inventaris en bibliografie van de Collectie Alfons Ariëns. Band 3 van: *Archieven van hel Katholiek Documentatie Centrum. Een reeks inventarissen,* uitgegeven onder redactie van A.F. Manning en J.H. Roes. Nijmegen 1978. Dit boek is als bijlage aan het dossier-Ariëns toegevoegd.

voor de oprichting van een materieel gedenkteken ter ere van Ariëns te besteden aan de oprichting van een geestelijk monument voor Ariëns ten einde op die manier de herinnering aan zijn sociale pionierswerk levend te houden en hem daarmee tevens een legitieme plaats in de Nederlandse geschiedenis te bezorgen.

Sedertdien is nog een belangrijke bron van informatie over Ariëns ter beschikking gekomen in het lijvige boekwerk met documenten ten behoeve van het zaligverklaringsproces. In het bijzonder de verslagen van de getuigen die gehoord zijn, voegen waardevolle inlichtingen toe aan de kennis over het brede spectrum van werkzaamheden van deze als een heilige vereerde priester van het Utrechtse aartsbisdom.' Of het nu de eigenlijke 'pastor animarum' betreft, dan wel de pionier van de katholieke arbeidersbeweging of de profeet van de emancipatie, diens betekenis als 'apostel van de menselijke waardigheid' wordt door talrijke getuigen bevestigd.

Vermoedelijk is er nauwelijks een handzamer graadmeter denkbaar om na te gaan of een persoon figuurlijk tot de verbeelding heeft gesproken, dan de letterlijke verbeelding van de betreffende persoon in films, toneelstukken, hoorspelen e.d. Niet zo lang na zijn dood is het leven van Ariëns uitgebeeld in twee toneelstukken. De herinnering aan deze priester, vooral in zijn heldenrol van 'pionier der katholieke arbeidersbeweging', is ook daarna onderwerp voor drama' s gebleven. In opdracht van de Katholieke Radio Omroep is in 1978 door de KRO-Radio een hoorspel over Ariëns uitgezonden. Momenteel werkt een zeer bekende Nederlandse (niet-katholieke) publicist aan een 'docudrama' in drie afleveringen over het leven van Ariëns ten behoeve van de KRO-TV.

Ultraiecten. Beatificatienis et Canonizatienis Servi Dei Alfonsi M. Ariëns, sacerdotis saecularis Tertii Ordinis Franciscalis Sodalis (1860-1928), Positie super causae introductione. Roma, Typogragrafia Guerra, 1983. Sacra Congregatio pro Causis Sanctorum, P.N. 1061.

BULAGEN: BLOEMLEZING UIT PUBLICATIES OVER ARIËNS

J .H.G. Jansen (aartsbisschop van Utrecht), *Ariëns. Een levensbeeld en eerherstel.* Toespraak bij de onthulling van het DL Ariëns-standbeeld te Enschede, 16 juni 1934

Gerard Brom, *Alfons Ariëns.* Twee delen. Amsterdam 1941

J. de Jong (kardinaal-aartsbisschop van Utrecht), 'Voorwoord' bij de tweede uitgaaf van: Gerard Brom, *Alfons Ariëns.* Utrecht-Antwerpen 1950

L.J. Rogier, *Alfons Ariëns. Apostel en pionier.* 's-Hertogenbosch 1953 (G.G.G.-brochure nr. 683)

M.H.C. Vendrik, *Ariëns en de wereld van de jongeren in* 1956. Toespraak op de 'Ariënsdag' 5 augustus 1956. Uitgave Ariëns-comité, Amsterdam 1956

B.J. Alfrink (kardinaal-aartsbisschop van Utrecht), 'Preek', in: *Verslag Herdenking honderdste geboortedag pastoor dr. Alfons Ariëns* (Utrecht 1960), p. 5-8

L.J. Rogier, 'Alfons Ariëns. Apostel van de kentering', in: *Verslag Herdenking honderdste geboortedag pastoor dr. Alfons Ariëns* (Utrecht 1960), p. 9-27

H. Lohman ofm, *'Er zijn weinig heilige pastoors '. Alphons Ariëns, een aristocraat met een democratisch hart.* Hilversum 1978

A.F. Manning, 'De wereld rond Ariëns', in: *Alfons Ariëns.* Toespraken op 27 augustus 1978 gehouden bij de vijftigste herdenking van zijn sterfdag, gezamenlijk uitgegeven door het Aartsbisdom Utrecht en het Ariëns-comité, p. 30-35

J. Roes, 'Schipper naast God. Alphons Ariëns en de koers van de Nederlandse katholieken', kopij voor bijdrage in de bundel: *In de vaart der volkeren. Nederlanders rond 1900.* Amsterdam 1998

Uit Scripts voor 'Ariëns-stukken'

Wim Snitker, *Het Spel van den Kelk. Toneelspel gewijd aan den Godsman Alfons Ariëns.* De Gemeenschap, Bilthoven 1939

Adriaan Venema, *Alphons Ariëns. Een radiospel.* KRO Hilversum 1978.